

VILNIAUS UNIVERSITETAS

FILOLOGIJOS FAKULTETAS

A. J. GREIMO SEMIOTIKOS IR LITERATŪROS TEORIJOS CENTRAS

Ieva Tomaševičiūtė

Reikšmių dinamika Jurijaus Lotmano kultūros atminties mechanizme

Magistro darbas

Darbo vadovė dr. Jurgita Katkuvienė

Vilnius, 2022

Anotacija

Šio tyrimo objektas – kultūros atminties reikšmių dinamikos mechanizmas pagal Jurijaus Lotmano kultūros semiotikos aprašymą. Magistriniame darbe siekiama nustatyti kultūros atminties nevienalytiškumo priežastis, remiantis Tartu–Maskvos semiotikos mokyklos prieigomis ir instrumentais. Remiantis skirtingais Lotmano kultūros semiotikoje pasirodančiais kultūros dinamikos, simbolio, kultūros atminties teoriniais aprašymais siekiama sukonstruoti, kaip Lotmano kultūros semiotika leidžia kalbėti apie reikšmių dinamiką kultūroje ir jos atmintyje. Aprašyto teorinio reikšmių dinamikos modelio veikimas patikrinamas analizuojant keletą gerai reikšmių dinamiką kultūroje ir jos atmintyje atskleidžiančių pavyzdžių iš Lietuvos kultūros sferos – su politinių diskursų įtvirtinimu susijusius paminklai ir diskusijas apie juos.

Raktiniai žodžiai: kultūros atmintis, Jurijus Lotmanas, kultūros semiotika, reikšmių dinamika, paminklai.

Turinys

Anotacija.....	2
Įvadas	4
1. Kultūros atmintis kaip semiotinis objektas.....	7
2. Kultūros atmintis Jurijaus Lotmano kultūros semiotikoje.....	12
2.1. Semiotinė kultūros samprata	12
2.2. Autokomunikacija kaip kultūros ir jos atminties rišlumo bei atsinaujinimo sąlyga	13
2.3. Santykis tarp individo ir kolektyvo	15
2.4. Užmarštis kultūros atmintyje	16
2.5. Užmarštis įveikos kultūroje	17
3. Dinamiškumas kultūroje.....	22
4. Simbolis kultūros semiotikoje	25
4.1. Simbolio sampratos kontekstas	25
4.2. Lotmano simbolio samprata.....	33
4.3. Simbolis kultūros atminties mechanizme.....	37
5. Dinaminių procesų kultūros atmintyje ir kultūros atminties nevienalytiškumo pavyzdžiai .	42
6. Išvados.....	54
7. Literatūros sąrašas	57
8. Abstract.....	62

Ivadas

*Huginas, Muninas skrenda kas dieną
virš žemės plačiosios.
Bijau aš, kad Huginas negrįš namo,
O dar labiau – kad Muninas.¹*

Skandinavų mitologijoje esama pasakojimo, kaip karo ir išminties dievas Odinas, skandinavų dievų panteono vyriausiasis, leidosi paaukojamas pats sau. Persivėręs ietimi ir žemyn galva pasikabinęs ant uosio Iugdrasilio, šventojo pasaulio medžio, šakos, jis prakabėjo devyneta dieną, tikėdamasis tokiu būdu įgyti giliausią išmintį. Po tokios aukos jam buvo patikėtos runos.² Odinas skandinavų mitologijoje figūruoja kaip vienaakis dievas. Istorija, kaip Odinas tapo vienaakiu, taip pat susijusi su išminties paieškomis. Savo vieną akį dievas paaukojo tam, kad išmintingasis jotunas Mymis (t.p. žinomas kaip Mimiras), sergėjęs išminties šaltinį, suteiktų jam išminties.³ Kaip matyti, išmintis verta didžiausių aukų, tačiau dar labiau vertinama atmintis. Tai atskleidžia vos kelios lakoniškos *Edos* eilutės, kuriomis Odinas išreiškia nuogastavimą, kad negrįšiąs kuris nors iš jo po platųjį pasaulį klajojančių ir jam žinias nešiojančių varnų – Huginas (sen. isl. „mintis“) ir Muninas (sen. isl. „atmintis“, „protas“). Glausta ištarmė, kad Odinas labiau nerimauja, jog pas jį negrįšiąs būtent Muninas, netiesiogiai, tačiau galbūt dėl to tik dar įtaigiau užsimena apie ontologinę atminties svarbą tiek žmogui, tiek kultūrai, kurioje žmogus gyvena. Nepaisant visų didžiųjų žygių, siekiant įgyti žinių ir išminties, bet kokio žinojimo pagrindas ir prielaida yra atmintis.

Atminties problematika iki šiol išlieka aktuali ne vien individualiu, bet ir kultūros lygmeniu, apie tai liudija tiek akademinis, tiek viešasis diskursas. Diskusijos visuomenėje, o sykiu ir akademijoje, paastrėja tada, kai išryškėja, kad neįmanoma kalbėti apie vienpusišką kokio nors kultūros reiškinių ar elemento interpretavimą, kad kultūros atmintis pasirodo esanti nevienalytė.

---

¹ „Grymnio eilės“, iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas, in: *Poetinė Eda*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 111.

² Žr., „Aukštojo eilės“, iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas, in: *Poetinė Eda*. Vilnius: Aidai, 2009, p. 92. T. p. žr. 38 vertėjo išnašą.

³ „Žynės pranašystė“, iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas, in: *Poetinė Eda*. Vilnius: Aidai, 2009, p. 62, t.p. Aurelijus Vijūnas, „Vardų ir terminų žodynelis“, in: *Poetinė Eda*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 389.

Tai sąlygoja daugybė veiksnių – tekstai, auditorijos, individualios ir kolektyvinės atmintys. Atmintis kaip kultūros elementas yra dinaminis, nevienareikšmis fenomenas.

Iš čia ir kyla šio magistrinio darbo problema – kaip semiotiškai aprašyti reikšmės dinamiką? Kultūra ir jos atmintis – daugialypiai, dinamiški, keliaplaniai, sakytume, gyvi reiškiniai, kurių vidinė reikšmių dinamika, juos akumuliuojantys reikšmių generavimo procesai nėra lengvai pagaunami, teoriškai aprašomi.

Savo magistro darbui keliu tikslą **remiantis Jurijaus Lotmano kultūros semiotikos prieiga išsiaiškinti kultūros atminties nevienalytiškumo kultūroje priežastis. Mano hipotezė – neatitikimus kaip skirtingas atminties tiesas lemia pats kultūros atminties mechanizmas, kuris neužtikrina visapusiško atminties elementų perimamumo, ir tokiu būdu neužtikrina invariantiškumo.**

Šiam tikslui pasiekti keliu tokius uždavinius:

- Išanalizuoti simbolio sąvoką kaip vieną būdingiausių kultūros semiotikos atminties mechanizmo elementų.
- Semiotiškai atskleisti semiotinį simbolio reikšmės dinaminį pobūdį.
- Atskleisti atminties ir užmaršties procesų įtaką kultūros dinamizmui.
- Iliustruoti kultūros objektų, kuriuose vyksta reikšmių dinamika, pavyzdžiais.

Mano darbo objektas bus kultūros atminties reikšmių dinamikos mechanizmas, rekonstruotas remiantis Jurijaus Lotmano kultūros semiotikos aprašymais, sąlygojantis atsirandantį atminties nevienalytiškumą. Siekdama paaiškinti teorinius modelius, pasitelksiu keletą lietuviškų kultūros objektų pavyzdžių, kuriuose atsiskleidžia kai kurie tokio atminties nevienalytiškumo atvejai. Pasirinkau akivaizdžiausius ir šiandien aktualiausius pavyzdžius, kur, mano galva, gerai atsiskleidžia kultūros atminties dinamika – su politinių diskursų įtvirtinimu susiję paminklai ir diskusijos apie juos. Visgi šis darbas nepretenduoja į išsamią paminklų ar diskurso apie juos analizę. Šio darbo objektas visų pirma yra Lotmano kultūros atminties mechanizmas ir jame veikianti reikšmių dinamika, todėl svarbiausia bus išryškinti dinaminis procesus, vykstančius kultūros atmintyje, o sykiu – ir pačioje kultūroje. Paminklai, įpaminklinimo praktikos ir su tuo susiję diskursai bus pasitelkiami tik kaip pavyzdžiai konkrečiau tuos procesus užčiuopti ir aprašyti.

Šiame darbe bus remiamasi Tartu–Maskvos semiotinės mokyklos metodologija. Didžiausias dėmesys bus skiriamas teorijai, pačiai metodikai, analizuojant ir aprašant jos teikiamus instrumentus, priemones, kuriais galima aprašyti kultūrą ir jos atmintį kaip dinamiškus objektus. Vėliau per pavyzdžius bus konkrečiau parodoma, kaip šios priemonės veikia ir leidžia aprašyti kultūrą ir jos atmintį kaip dinamišką objektą.

Darbo aktualumas ir naujumas. Lietuvoje kultūros atminties studijoms skiriama nemažai dėmesio įvairiose disciplinose. Iš naujesnių būtų galima paminėti Lietuvos istorijos instituto vykdytą mokslo tyrimo programą „Atminties kultūra Lietuvoje“ (vad. habil. dr. Alvydas Nikžentaitis). Taip pat – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto programa „Literatūra kaip socialumo liudininkė: estetika, atmintis, mentalitetas vėlyvuosiu sovietmečiu–XXI a. pradžioje (vad. dr. Solveiga Daugirdaitė). Dar vienas su atminties tematika susijęs tyrimas – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto vykdytas projektas „Nematomas atminties balsas kine: poetika, istorija, politika“ (vad. dr. Natalija Arlauskaitė). Svarbus ir bene vienas plačiausių kultūros atminties tyrimo korpusų – įpaminklinimo praktikos. Šia tema rašyta ir diskutuota daug jau vien Lietuvos viešojoje erdvėje, ypač per pastaruosius porą metų, suaktyvėjus diskusijoms dėl likusių nenugriautų sovietinės valdžios pastatytų paminklų bei dėl dabartinei Lietuvos kultūrai aktualių asmenybių ir istorinių įvykių įamžinimo strategijų. Tema itin aktuali ir akademiniam lauke. Vienas ryškiausių veikalų, analizuojančių įpaminklinimo praktikas Vilniaus viešojoje erdvėje, Rasos Antanavičiūtės monografija *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse* (2019).

Visgi apžvelgus atminties tyrimus matyti, kad daugiausiai remiamasi Aleidos ir Jano Assmanų kultūros atminties teorija, o Lotmano tekstai apie kultūros atmintį Lietuvoje beveik nėra įtraukti. Dėl šios priežasties darbe pirmiausia remiamasi paties Lotmano tyrimais kultūros atminties tematika, kuri, mano nuomone, gali būti produktyvi kalbant apie kultūrą ir jos atmintį siekiant išryškinti jos dinaminį aspektą. Nors atminties tematikai skirti Lotmano tekstai plačiai netaikomi, Lietuvos humanitariniam laukui Lotmano tekstai pažįstami jau seniai. Lotmanistikos pradininku Lietuvoje laikomas Tomas Venclova, kuris, susidomėjęs semiotika ir kibernetika, susipažįsta su Lotmanu, kuris jau 1968 m. Vilniuje dėstė paskaitų ciklą „Meninio teksto analizės principai“.⁴ Ilgą laiką Lietuvoje cirkuliavo Lotmano semiotikos tekstai rusų kalba. Solidus jų

---

⁴ Virginija Cibarauskė, „Jurijaus Lormano kultūros semiotikos paradoksas“, *Colloquia* 2017, nr. 37, p. 30.

rinkinys lietuvių kalba 2004 m. pasirodė Arūno Sverdiolo sudarytoje Lotmano straipsnių rinktinėje *Kultūros semiotika* (iš rusų k. vertė Donata Mitaitė), apimančioje platų Lotmano tyrimų lauką, tačiau pirmiausia joje kreipiamas dėmesys kultūros teorijai ir istorijai. Kiek anksčiau, 1996 m., Birutė Meržvinskaitė išvertė Lotmano knygą *Aleksandras Puškinas: Rašytojo biografija*. Iš vėlesnių dar yra Virginija Cibarauskės išverstas straipsnis „Literatūrinė biografija kultūros istorijos kontekste (Apie tipologinį teksto ir autoriaus asmenybės santykį)“ (*Colloquia*, Nr. 32, 2014, p. 139–140). Taip pat reikia paminėti neseniai pasirodžiusią anglišką Lotmano straipsnių rinktinę *Culture, Memory and History. Essays in Cultural Semiotics* (2019, red. Marek Tamm), kurioje išskiriama ištisa sekcija tekstų, skirtų kultūros atminčiai. Atsirandant vis daugiau vertimų į anglų kalbą, Lotmano semiotika tampa vis labiau pasiekiamą rusiškai neskaitančiai auditorijai (tai aktualu ir Lietuvoje) ir yra perskaitoma naujai. Dar vienas to pavyzdys – šiemet visame pasaulyje minint Lotmano šimtmetį išleistas Mareko Tammo ir Peeterio Toropo redaguotas Lotmano semiotikos vadovas *The Companion to Juri Lotman* (2022), kuriame aptariamos pagrindinės Lotmano sąvokos, svarbiausi lotmaniškosios semiotikos kontekstai ir sąsajos su kitomis teorijomis. Iš Lotmano kultūros sąvokomis tyrinėjančiųjų kultūros atmintį ir su ja susijusius procesus kultūroje išskirtini Marekas Tammas ir Peeteris Toropas. Lietuvos semiotikos lauke apie Lotmano kultūros semiotiką yra rašęs Kęstutis Nastopka, o konkrečiai su kultūros atminties tyrimais Lotmano kultūros semiotikos kontekste daugiausiai užsiima Virginija Cibarauskė, parašiusi disertaciją tema *Literatūrinė biografija kaip kultūros atminties struktūra: N. Miliauskaitės ir S. Parulskio atvejai* (2017). Taigi, nepaisant kultūros atminties tyrimų gausos ir temos populiarumo, kultūros atminties tyrimai per Lotmano kultūros semiotikos prieigą Lietuvoje išlieka niša.

1. Kultūros atmintis kaip semiotinis objektas

Kultūros atminties studijų pradžia laikoma XX a. pradžia, Maurice'o Halbwachso veikalas apie kolektyvinę atmintį (*mémoire collective*)⁵. Per pastaruosius porą dešimtmečių šis tyrimų laukas išsiplėtojo, todėl sąryšio tarp atminties ir kultūros tyrinėjimai tapo be galo tarpdisciplininiais, apimančius tokias sritis kaip istorija, socialiniai ir politikos mokslai, filosofija, teologija, psichologija, neuromokslai, psichoanalizė, literatūros ir medijų studijos, šitaip naujai sujungdami humanitarinius, socialinius ir gamtos mokslus. Dėl tokio tyrimų lauko platumo

---

⁵ Žr. Maurice Halbwachso, *La mémoire collective*, Paris: Presses Univ. de France, 1950.

atsirado nemažai skirtingų prieigų prie kultūros atminties klausimo, taigi, ir skirtingų kultūros atminties koncepcijų. Dėl to termino „kultūros (t. p. „kolektyvinė“, „socialinė“) atmintis“ vartoseną yra nevienareikšmė. Šis terminas dažnai apima tokias skirtingas medijas, praktikas ir struktūras kaip mitas, paminklai, istoriografija, ritualai, kultūrinio žinojimo konfigūracijos ir neuronų tinklai.⁶

Vieni žymiausių ir daugiausiai tyrimuose pasitelkiamų kultūros atminties tyrėjų yra Aleida ir Janas Assmannai. Tačiau jų pačių vienas iš šaltinių yra Tartu–Maskvos mokyklos semiotikos vienas iš įkūrėjų Jurijus Lotmanas. Patys Assmannai teigia, kad jų kultūros atminties sąvoka buvo įkvėpta Lotmano kartu su Borisu Uspenskiu suformuluoto kultūros kaip nepaveldimos bendruomenės atminties apibrėžimu⁷. Tokiu būdu kultūra ir atmintis yra suvokiamos kaip du koegzistuojantys reiškiniai.⁸ Assmannas išskiria du atminties sistemų tipus – komunikacinę ir kultūrinę atmintį. Komunikacinė atmintis apima prisiminimus, susijusius su nesena praeitimi, kurie yra bendri individui bei jo amžininkams. Tokios atminties pavyzdys galėtų būti kartos atmintis, susieta su tam tikros grupės gyvavimu – laikui bėgant šio pobūdžio atmintis atsiranda ir išnyksta kartu su savo nešėjais. Šis apibrėžimas glaudžiai susijęs su vadinamaisiais gyvaisiais liudininkais, išgyvenusiais tam tikrą svarbų istorijos įvykį – kol jie gyvi, gyvas ir įvykio prisiminimas, ir jis gali būti perduodamas gyvai, betarpiškai, kai vėliau, jau nelikus gyvų liudininkų, jis galės būti perduodamas netiesiogiai, per medijas.⁹ Taigi, Assmannas kelia rašto ar kitokio fizinio fiksavimo kaip įamžinimo, įtekstinimo problemą, kuri dažna kultūros atminties tyrimuose.

Kalbėdamas apie komunikacinę atmintį Assmannas pažymi, kad kultūros atmintis funkcionuoja dvejopai – „pamatinės atminties“ režimu, susietu su kultūros ištakomis, kitaip tariant, tokiais giluminiais kultūros atminties klodais, kurie steigia kultūrą, ir „biografinės atminties“ režimu, kuris yra susijęs su asmeninėmis patirtimis ir jų struktūra, vadinasi, nesena

---

⁶ Astrid Erll, "Cultural Memory Studies: An Introduction", in: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Astrid Erll, Ansgar Nünning eds, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1 p.

⁷ Žr. Straipsnį: Yuri M. Lotman, Boris Uspensky, "On the Semiotic Mechanism of Culture", translated by George Mihaychuk, in: *New Literary History*, Vol. 9, No. 2, *Soviet Semiotics and Criticism: An Anthology*, (Winther, 1978), The Johns Hopkins University Press, p. 211–232.

⁸ Daniele Salerno, "A semiotic theory of memory: between movement and form*" *Semiotica*, vol. 2021, no. 241, 2021, pp. 87-119. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1515/sem-2019-0125> [žiūrėta: 2022-05-17]

⁹ Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilisation. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi, Tokyo, Mexico City: Cambridge University Press, p. 35-36.

praeitimi. Assmannas teigia, kad net neraštingose bendrijose pamatinė atmintis funkcionuoja per fiksuotus įkūnijimus, tiek kalbinės, tiek nekalbinės prigimties – šokius, mitus, ritualus ir pan., dėl savo mnemoninės – atminties ir identiteto palaikymo – funkcijos. Tačiau biografinis režimas net raštingose bendrijose visuomet priklauso nuo socialinės sąveikos.¹⁰

Kultūrinė atmintis, kitaip nei komunikacinė, yra institucionalizuota. Ji susitelkia ties tam tikrais fiksuotais praeities momentais, tačiau negali išsaugoti praeities tokios, kokia ji buvo. Žinoma, čia galima kelti klausimą, ką reiškia išsaugoti praeitį tokią, kokia ji buvo? Ar tai apskritai yra įmanoma? Ar tikrai komunikacinę atmintį galima laikyti turinčią tikrąjį praeities paveikslą – juk praeities patyrimas esama subjektyvumo faktoriaus, o ir pats žodis „paveikslas“ suponuoja, kad praeities patyrimas yra įtarpintas. Tačiau galima suprasti, ką daro Assmannas – kultūrinė atmintis, kitaip nei komunikacinė, apima gerokai mažesnę praeities momentų aibę, nes į ją patenka tie, kurie yra aktualiausi tam tikru metu. Vienas dažniausių kultūrinės atminties perdavimo būdų yra simbolinės figūros. Kultūrinei atminčiai svarbi ne faktinė, o prisimenama istorija, ji netgi transformuoja faktinę istoriją į prisimenamą, taip ją paversdama mitu, kuris yra pamatinė istorija, pasakojama siekiant nušviesti dabartį iš jos šaknų perspektyvos. Šitaip kultūrinėje atmintyje atsiranda sakralumo momentas, figūros dažnai įgyja religinę reikšmę, o paminėjimai dažnai išvirsta į šventes. Šitai, kartu su kitomis funkcijomis, padeda išlaikyti pamatinę atmintį gyvą dabartyje bei steigti prisimenančiosios bendrijos tapatybės pagrindą. Taigi, komunikacinė ir kultūrinė atmintis sudaro du priešingus poliūs: pirmoji – kasdienė, antroji – šventinė, tai, kas iškrenta iš rutinos, kuo nuolatos vis iš naujo patvirtinama grupės tapatybė.¹¹

Šis Assmanno teiginys atliepia Friedricho Nietzsche'ės *monumentaliąją istoriją*, pasitelkiamą tada, kai reikia ieškoti sektinų pavyzdžių ir paskatinių tobulėti, kai tokių figūrų dabartyje bei tarp amžininkų atrasti sunku, kai žmogui reikia paramos suabejojus, ar tai, ko jis siekia, nėra neįmanoma. Tačiau tam, kad toks pastiprinimas būtų įmanomas, daugybė detalių turi būti praleistos, individualybė įsprausta į vieną bendrą formą, tokiu būdu „suapvalinant aštrius kampus“, kitaip tariant, atsisakant tam tikrų pašalinių, periferinių ar su ideologija besikertančių kontekstų. Pasak Nietzsche'ės, monumentalioji istorija nepretenduoja į visišką tikroviškumą,

---

¹⁰ Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilisation. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi, Tokyo, Mexico City: Cambridge University Press, p. 37.

¹¹ Ibid, p. 37-38.

gretindama skirtybes ir švelnindama motyvų ir paskatų skirtumus, visa tai pateikiant apibendrintai, priežastis aukojant dėl pasekmių – nekreipiant dėmesio į priežastis, įvykiai ar figūros tam tikra prasme tampa efektais savaime. Dominuojant monumentalistiniam požiūriui į praeitį, dažnai nukenčia pati praeitis, nes tokiu būdu pamiršamos išsitos reikšmingos praeities dalys, tampančios pilka mase, kurioje išskyla atskiri išpuošti faktai. Tokiu būdu istorijai gresia būti iškraipomai ir priartėti prie laisvos išmonės.¹²

Šiuos Assmanno aprašytų skirtingų atminties režimų niuansus geriau suprasti gali padėti atidesnis žvilgsnis į, tarkim, skandinavų kalbas, kur žodžiai „atmintis, atsiminimas“ ir „atsiminti, prisiminti“ reiškiami trimis skirtingų šaknų žodžiais: *hukommelse* / *at huske*, *minde* / *at minde(s)* (šiedu, beje, etimologiškai susiję su Odino varnų Huginio ir Munino vardais) bei *erindring* / *at erindre*. Veiksmažodis *at huske* reiškia „nesąmoningai arba valingai iš naujo iškelti ir atpažinti kažką, kas buvo matyta, girdėta, žinota, išgyventa ar jausta anksčiau“¹³; su juo susijęs daiktavardis *hukommelse* reiškia „žmogaus gebėjimą ką nors atsiminti [huske]“¹⁴. Veiksmažodžio *at minde* pirmoji reikšmė „turėti tam tikrą panašumą su kuo nors“ (plg. su liet. „priminti“), antroji – „atkreipti kieno nors dėmesį į tai, kas yra pražiūrėta ar pamiršta, tačiau yra svarbu; priminti [huske] apie ką nors.“¹⁵ Daiktavardis *minde* – „dažnai mintyse išskylantis jausmiškai įkrautas ar tam tikra nuotaika pasižymintis atsiminimas [erindring] apie žmogų, įvykį ar veiksma, kadaisė padaręs didelį įspūdį“, tačiau taip pat reiškia ir „objektas, statinys ar monumentas, sukeliantis arba išlaikantis įsivaizdavimą apie mirusį žmogų, konkretų istorinį įvykį ar periodą“¹⁶. Galiausiai veiksmažodis *at erindre* reiškia „pakartotinai sau pačiam iššaukti (užmirštą) įsivaizdavimą“. Čia taip pat svarbi ir įdomi šio žodžio etimologija – žodis kildinimas iš vokiško *erinnern*, pažodžiui reiškiančio „įsisavinti į savo vidujybę“.¹⁷ Visi šie žodžiai nurodo skirtingas operacijas, vykstančias atminties mechanizme. *Hukommelse* ir *at huske* nurodo į tai, kas labiau susiję su individualia

---

¹² Friedrich Nietzsche, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“, in: *Kultūra ir istorija*, sudarė Vytautas Berenis, iš vokiečių k. vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1996, p. 51–54.

¹³ „Huske“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=huske&tab=for> [žiūrėta: 2022-05-18]

¹⁴ „Hukommelse“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=hukommelse> [žiūrėta: 2022-05-28]

¹⁵ „Minde, 2“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?select=minde.2&query=minde> [žiūrėta: 2022-05-18].

¹⁶ „Minde, 1“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?select=minde.1&query=minde> [žiūrėta: 2022-05-18].

¹⁷ „Erindre“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=erindre> [žiūrėta: 2022-05-18].

atmintimi, komunikatyviaja atmintimi, kur prisiminimas yra vis dar gyvas, nes yra patirtas paties žmogaus arba žmogui ši atmintis yra gyvai pasiekiami per vis dar gyvą amžininką. (*At*) *minde* labiau susijęs su įamžinimu, „įpaminklinimu“. *Erindring*, *at erindre* glaudžiau siejasi su tokiu išgyvenimu, kurio žmogus galbūt nėra tiesiogiai patyręs, tačiau jis cirkuliuoja jo aplinkoje, todėl patiria jį įsisavindamas iš išorės, ir taip tas išgyvenimas tampa žmogaus vidujybės dalimi. Tai galima sieti su santykiu tarp kolektyvinės ir individualios sąmonės ir, atitinkamai, atminties. Taigi, dan. *erindring*, vok. *Erinnerung* (kaip tik šis žodis vartojamas Assmannų) leidžia kalbėti apie kultūros atmintį kaip ne paveldimą, „įgimtą“, o įgyjamą iš išorės, iš kultūros, ir įsisąmoninamą kaip savo.

Kultūros atmintis glaudžiai susijusi su kultūrinės bendrijos tvermės palaikymu. Mitas apie Huginą ir Muniną nurodo į atminties svarbą labiau asmeninio žinojimo kontekste. Čia, kultūros atminties atveju, išryškinamas kiek kitas – apjungiantysis – aspektas. Bendra atmintis yra tai, kas susieja. Tai ypač ryškiai atskleidžia mitinės sąmonės pavyzdys. Mitas, bylojantis apie dabartinį žmogaus būvį lėmusius pirmapradžius įvykius, turi steigiamąją reikšmę gyvenamojo pasaulio atžvilgiu. Jis grindžia ir žmogaus veiklą, nes žmogaus veiksmų reikšmė susijusi ne su jų apčiuopiamu rezultatu, o su tuo, kaip žmogus sugeba atkurti pirmąją veiksmą. Šių paradigminių veiksmų pakartojimas mitinės sąmonės žmogų susieja su intensyviausia tikrove.¹⁸

Pasak Arūno Sverdiolo, pamatinis kultūros mechanizmas, užtikrinantis žmogiškąją tvermę, yra sauga.¹⁹ Sąvoką „sauga“ bent apytiksliai galima laikyti „kultūros atminties“ sinonimu, nes ji iš esmės nusako tą patį procesą, pagal kurį, kaip matysime, veikia kultūros atminties mechanizmas Lotmano kultūros semiotikoje. Tai, kas steigiama, būtina išsaugoti. Mitiniai, herojiški veiksmai atkartojami bendrijai priklausančių žmonių, ir būtent tai steigia bendriją. Kiekviename tokiaime individualiame bendrijai priklausančio individo veiksmo esama pirmąjo pavyzdinio veiksmo dalelės, šitaip galima išvesti paradigmą, bendrą ašį, sujungiančią šiuos kultūrinius veiksmus į rišlią visumą.²⁰

---

¹⁸ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 54-56.

¹⁹ *Ibid*, p. 99.

²⁰ *Ibid*, p. 99–102.

2. Kultūros atmintis Jurijaus Lotmano kultūros semiotikoje

2.1. Semiotinė kultūros samprata

Apie kultūros atminties sampratą Lotmano semiotikoje neįmanoma kalbėti atskirai nuo jos kultūros sampratos, nes tarp jų esama tiesioginio ryšio ir viena negali egzistuoti be kitos. Lotmanas pateikia keletą kultūros sampratų. Visų pirma, jis ją suvokia kaip ekstensyvią ir išvystytą informacijos apdorojimo sistemą – šioje sampratoje atsispindi XX a. septintajame dešimtmetyje išpopuliarėjusių informatikos ir kibernetikos mokslų įtaka. Šis apdorojimas nurodo į informacijos perdavimo ir organizavimo funkcijas, tačiau Lotmanui ne ką mažiau svarbi buvo trečioji – informacijos saugojimo – funkcija, tiesiogiai susijusi su kultūros atmintimi.²¹ Kitame kultūros apibrėžime kultūra aiškiai prilyginama jos atminčiai. Lotmanas su Uspenskiu kultūrą vadina nepaveldima bendruomenės atmintimi, atmintimi, pasireiškiančia apribojimais ir nurodymais.²² Kultūros nepaveldimumą čia reikėtų suprasti remiantis tuo, kas buvo pasakyta anksčiau apie *erindring*, *Erinnerung* kaip įsisavinimą iš išorės: kultūra ir jos atmintis įgyjama ne natūraliai – tai terpė, kurioje žmogus atsiranda jau gimdamas, ji jam ne įgimta, jis gimsta joje. Taigi, iš Lotmano ir Uspenskiu kultūros apibrėžimo matyti, kad kultūra yra prilyginama jos atminčiai. Tai nurodo į socialinį kultūros pobūdį, kuris visgi neatmeta individualios kultūros galimybes, nors tai yra antriniai atvejai. Kitaip tariant, individualus kultūros variantas gali egzistuoti, bet kultūra yra linkusi krypti į bendrybes. Tiek, kiek kultūra yra atmintis ar įrašas atmintyje to, ką bendruomenė yra patyrusi, ji yra būtinai susijusi su istoriniu žvilgsniu – kultūra yra suvokiama tik iš praeities perspektyvos ir negali būti įrašyta savo kūrimosi akimirka.²³ Pastarąją pastabą galima suprasti paprastai – kad būtų galima žiūrėti į objektą ir jį reflektuoti, reikia atstumo. Taigi, Lotmanas, kartu su Uspenskiu kultūrą vadinęs ne vien tekstų, bet ir juos organizuojančių kodų visuma, čia pabrėžia kultūros polinkį organizuoti ir saugoti joje esančią informaciją.

---

²¹ Marek Tamm, "Introduction: Juri Lotman's Semiotic Theory of History and Cultural Memory", in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 5-6.

²² Yuri M. Lotman, Boris Uspensky, "On the Semiotic Mechanism of Culture", translated by George Mihaychuk, in: *New Literary History, Vol. 9, No. 2, Soviet Semiotics and Criticism: An Anthology*, (Winther, 1978), p. 213.

²³ *Ibid*, p. 213-214.

2.2. Autokomunikacija kaip kultūros ir jos atminties rišlumo bei atsinaujinimo sąlyga

Iš to, kas aptarta anksčiau, matyti, kad kultūra veikia kaip tekstų saugojimo ir apdorojimo mechanizmas. Tačiau Lotmanui ne ką mažiau svarbus buvo ne vien esamų tekstų apdorojimas, bet ir naujų tekstų produkavimas kultūroje. Tam svarbus autokomunikacijos procesas, per kurį taip pat pasireiškia kultūros kaip komunikacijos sistemos mnemoninis pobūdis. Autokomunikacija veikia kaip kultūros saviinterpretacija ir savideskripcija – kitaip tariant, kultūra sugrįžta prie savo praeities, ją reflektuoja ir taip apibūdina save. Galima išskirti dvi autokomunikacijos sferas. Iš jų pirmoji – mnemoninio tipo, informuojanti save apie tai, kas jai jau yra žinoma. Antroji autokomunikacijos sfera susijusi su atradimu. Pastaruoju atveju, atmintyje išsaugota informacija santykyje su nauju kontekstu yra resemantizuojama, tai yra, jai yra priskiriamos arba aktyvuojamos naujos reikšmės, ir senoje informacijoje atsiranda kažkas naujo.²⁴

Čia ypač svarbus autokomunikacijos laikinis aspektas. Jį Lotmanas įveda darydamas skirtį tarp komunikacijos modelio „AŠ–TU“, kuriame „AŠ“ yra instancija, turinti informaciją ir ją perduodanti, o „TU“ – tos informacijos gavėjas, bei kito komunikacijos modelio „AŠ–AŠ“, kur šios pozicijos sutampa. Lotmanas pažymi, kad komunikacijos modelyje „AŠ – AŠ“, kai tekstas atlieka mnemoninę funkciją, suvokiantįjį antrąjį „aš“ galima laikyti atliekančiu trečiojo asmens funkciją, tik informacija, kitaip, nei komunikacijos sistemos „AŠ – JIS“ atveju, juda ne erdvėje, o laike. Komunikacijos sistemoje „AŠ – JIS“ esančią laikinę dimensiją reikėtų suprasti kaip atsirandančią dėl to, kad informacijos perdavimas vyksta iš vienos pozicijos kitai pozicijai, taigi, erdvėje, be to, numatomas šio proceso vienalaikiškumas. Komunikacijos sistemos „AŠ–AŠ“ atveju informacija juda vienoje pozicijoje („AŠ“), o tai yra įmanoma dėl to, kas pozicija „AŠ“ yra skilusi laikiniu požiūriu, ir dabarties „AŠ“ grįžta prie savo praeities būsenų. Taigi, šis informacijos perdavimo būdas, kai prisimenamas jau žinomas tekstas, susijęs su laikiniu pertrūkiu.²⁵ Taigi, Lotmanas tokiu būdu atmintį susieja su laiku, nes laikinis pertrūkis, sudarantis sąlygas autokomunikacijai, numato, kad šiame procese turi veikti atmintis, kad iš dabarties pozicijos būtų galima sugrįžti į praeities kontekstus.

---

²⁴ Marek Tamm, “Introduction: Juri Lotman’s Semiotic Theory of History and Cultural Memory”, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 5-6.

²⁵ Jurij Lotman, „Apie du komunikacijos modelius kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, 40 p.

Antrasis autokomunikacijos aspektas – kai sistemoje „AŠ – AŠ“ perduodamas pranešimas pasipildo nauja informacija, užuot tapęs visiškai pertekliniu, kitaip tariant, tokiu, kuris tik pakartoja jau žinomą informaciją niekaip papildomai neinformuodamas. Tokį reiškinį Lotmanas aiškina tuo, kad informacijos turėtojas išlieka pastovus, o pokytis įvyksta pačiame perduodamame pranešime. Šio pokyčio priežastis – įvedamas naujas kodas bei įvykstantis konteksto poslinkis. Šitaip įvyksta kokybinė transformacija, perkoduojant pranešimą jo struktūros vienetais, ir pradinis pranešimas įgyja naujo pranešimo bruožų. Lotmanas pabrėžia tokio poveikio išoriškumą – kontekstinę situaciją, perduodant pranešimą kanalu „AŠ – AŠ“, keičia iš išorės įsiveržiantys nauji kodai ir postūmiai.²⁶

Lotmano autokomunikacijos modelis, ypač antrasis jo aspektas, labiausiai atskleidžia dinامينius procesus, vykstančius kultūros atmintyje. Nors atrodytų, kad „AŠ“ pozicija – tai individualaus asmens pozicija, bet šiame modelyje „AŠ“ gali būti ir visa kultūrinė bendrija kaip visuma. Autokomunikacija kultūroje pasireiškia per senų kultūros tekstų perinterpretavimą, perkodavimą, kurie sąlygoja naujų kultūros tekstų atsiradimą. Taigi, kultūroje daugėja tekstų, tačiau, būdami senų tekstų perdirbiniai, jie išlaiko tam tikrą invariantišką branduolį.

Kaip tik tai paaiškina, kodėl greta tokios kultūros kaip komunikacijos sampratos Lotmanas apie kultūrą kalba ir kaip apie rišlią visumą. Nors kultūrą jis suvokė kaip sudėtingą, heterogenišką ir daugiakalbį reiškinį, jis taip pat teigė, kad visi jos elementai yra izomorfiški ir sudarantys rišlią visumą.²⁷ Kiekviena kultūra, nepaisant savo sudėtingumo, funkcionuoja kaip visuma, o šio kultūros visumos universalus parametras bei pagrindas ir yra autokomunikacija.²⁸

Taigi, iš to, kas išdėstyta čia ir aukščiau, matyti, kad Lotmano kultūros samprata sudėtinga ir daugiasluosknė. Lotmanas nepateikia vieningo sisteminio kultūros aprašymo, nors, kita vertus, tai turbūt ir yra neįmanoma, kadangi pati kultūra yra heterogeniškas ir daugiasluosknis fenomenas, apie kurį, ko gero, galima kalbėti tik išryškinant skirtingus jo aspektus.

---

²⁶ Jurij Lotman, „Apie du komunikacijos modelius kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, 41 p.

²⁷ Marek Tamm, „Introduction: Juri Lotman’s Semiotic Theory of History and Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 5-6.

²⁸ Peeter Torop, „Semiotics of Cultural History“, in: *Sign Systems Studies* 45(3/4), 2017, p. 323.

2.3. Santykis tarp individo ir kolektyvo

Kalbant apie semiotinę kultūros sampratą būtina aptarti santykį tarp individo ir kolektyvo. Lotmano kultūros semiotikoje abipusis santykis tarp, to, kas yra individualu ir kas bendra, yra viena esminių linijų. Toks visumos ir dalies, individualybės ir bendrybės santykis išryškintas ir žmogaus santykiuose su kultūra. Kalbėdamas apie kultūrą Lotmanas įsiveda žmogaus sąvoką. Jis tai daro kritikuodamas daugumos teorijų tendenciją vartoti žmogaus sąvoką kaip abstraktų vienetą. Tokiose teorijose žmogus suvokiamas kaip invariantinis modelis, sujungiantis tai, kas esminga; tokių teorijų kuriamuose sociokultūriniuose modeliuose nekreipiama dėmesio į žmogaus skirtumus (fizinis, psichologinius duomenis, patirtis, charakterį ir pan.) ir tų skirtumų pobūdį. Lotmanas teigia, kad žmogaus asmenybės variantiškumas, stimuliuojamas kultūros istorijos, yra žmogaus komunikacinių ir kultūrinių veiksmų pagrindas. Tarp adresanto ir adresato kaip tik yra asimetrija – žinojimo skirtumas, kodų skirtumas, kuris ir sąlygoja komunikaciją. Adekvačiai vienam kito suprasti neįmanoma, todėl komunikacijoje visuomet bus paklaida, o netikrumas ir nežinojimas tarp komunikuojančiųjų tik didės. Komunikacijoje gimstantį naują pranešimą galima suprasti kaip derybas, kaip kompromisą. Taigi, kultūros mechanizmas veikia taip, kad informacijos trūkumas vieną individualybę verčia kreiptis į kitą individualybę, tačiau kad ir kaip plėstųsi mūsų žinios, naujos informacijos poreikis auga dar greičiau. Nors šis mechanizmas ir daro vieną individualybę būtina kitai, kartu jis ir didina kiekvienos jų savitumą, apsunkinantį tarpusavio komunikaciją.²⁹ Kitaip tariant, kolektyvinė ir individuali sąmonė priklauso viena nuo kitos, nes kolektyvinę sąmonę kuria individualios sąmonės. Žmogus tam tikra prasme yra unikalus su savo patirtimis ir kitais individualiais bruožais, todėl jo žinojimas skiriasi nuo kito žmogaus. Komunikuodami tarpusavyje, jie mainosi nauja informacija, taip pildosi kiekvieno iš jų žinojimas, tačiau ši komunikacija numato, kad jie turi taikytis vienas prie kito. Tai ir yra kompromisas, derybos apie kurį kalba Lotmanas, ir iš šių derybų tarp individualių sąmonių gimsta tai, kas yra bendra ir invariantiška. Taigi, iš šio Lotmano aprašymo galima išvesti, kad individuali sąmonė kartu yra vienas iš kolektyvinės sąmonės invariantų, o kultūra – antiindividuali, kolektyvinė sąmonė, yra sudaryta iš ją kuriančių individų.

Ta pati schema galioja ir kultūros atminčiai. Nors ši yra antiindividuali, komunikacija tarp skirtingų kultūros lygių yra įmanoma vien todėl, kad kultūra kaip visumos atmintis yra persmelkta

---

²⁹ Jurij Lotman, „Kultūros fenomenas“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 36–38.

individualių vidinės atminties struktūrų.³⁰ Taigi, kultūros atmintis veikia kaip bendras vardiklis individualios atminties atžvilgiu, sudarantis sąlygas komunikacijai, o individuali atmintis papildo šią atmintį konkrečiais kontekstais. Tarkim, kultūros atmintyje išsaugotas istorinis įvykis papildomas tuo, kaip jį išgyveno kiekvienas iš kultūroje gyvenančių individų. Kiekvieno iš šių individų atmintis yra unikali, ir visgi joje esama kažkokio invariantiško branduolio, priklausančio visai kultūrai. Galima teigti, kad tokio invariantiško branduolio egzistavimas kultūros atmintyje yra pagrindinė prielaida kultūros rišlumui užtikrinti, nes tai yra tai, kas sujungia bendriją į vienį ir užtikrina komunikacijos galimybę.

2.4. Užmarštis kultūros atmintyje

Galėtų pasirodyti paradoksalu, kad kalbant apie atmintį, įsivedamas užmarštis elementas. Kaip informacijos organizavimo ir saugojimo kolektyvo sąmonėje mechanizmas, kultūra kelia savo elementų ilgaamžiškumo klausimą, kurį galima dalinti į du aspektus – kolektyvinės atminties tekstų ir kolektyvinės atminties kodų patvarumo. Lotmanas su Uspenskiu atkreipia dėmesį, kad kultūroje didžiausią vertę turi labiausiai ilgaamžiški, panchroniški tekstai. Kodo ilgaamžiškumą nusako jo esminių struktūrinių principų pastovumas bei jo vidinė dinamika, kitaip tariant, gebėjimas keistis kartu išlaikant visų savo ankstesniųjų būsenų atmintį ir savo paties rišlumo įsisąmoninimą.³¹

Tačiau toks nuolatinis kodo atsinaujinimas ir perorganizavimas, didinantis atminties vertę ir nuolatos papildantis ją naujais kontekstais, kartu kuria ir rezervą to, kas neaktualu, tačiau potencialiai gali būti aktualizuota. Tai, savo ruožtu, kelia užmarštis kaip tam tikrų kultūroje cirkuliuojančių elementų deaktualizacijos problemą. Užmarštis yra susijusi su tų elementų atranka. Viena vertus, taip yra dėl to, kad kolektyvinės atminties apimtis yra ribota – visas kultūros atmintyje išsaugotas ir vis besipildantis tekstų, kodų, simbolių, kitų kultūros elementų korpusas negali būti aktyvus vienu metu. Kita vertus, kai kurie tekstai pašalinami dėl to, kad yra semantiškai nesuderinami su kitais tekstais, o tai yra būtina sąlyga tam, kad galėtų egzistuoti kiti tekstai.³²

---

³⁰ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 141.

³¹ Yuri M. Lotman, Boris Uspensky, „On the Semiotic Mechanism of Culture“, translated by George Mihaychuk, in: *New Literary History, Vol. 9, No. 2, Soviet Semiotics and Criticism: An Anthology*, (Winther, 1978), The Johns Hopkins University Press, p. 214.

³² *Ibid*, p. 216.

Pastaroji pastaba bus ypač svarbi kalbant apie dinامينius procesus kultūros atmintyje ir jos nevienalytiškumą.

Taigi, kultūroje nuolatos išsaugoma kultūrinė patirtis ir kultūrinės reikšmės, kurios yra neištrinamos. Tai, kad vienos reikšmės atsirenkamos, o kitos nustumiamos į šalį, nereiškia, kad pastarosios yra panaikinamos. Veikiau reikėtų suprasti, kad užmarštis yra savotiška pauzė, laikinas neaktyvumas reikšmių sistemoje, tačiau užmirštosios reikšmės išlaiko galimybę būti aktualizuotos vėliau. Toks judėjimas tarp užmaršties ir atsiminimo yra neatskiriama kultūros dalis, mechanizmas, užtikrinantis komunikacijos kultūroje stabilumą ir atliekantis jau esančio ženklų inventoriaus reguliavimo funkciją.³³

Kitaip tariant, užmaršties mechanizmas yra kita atminties mechanizmo pusė ar netgi forma: pagal atminties dėsnius praeitis nėra sunaikinama ar visiems laikams nustumiamą į visišką užmarštį, o perėjusi atranką ir sudėtingą kodavimo procesą yra išsaugoma, kad pasikeitus aplinkybėms galėtų būti vėl iškelta į paviršių.³⁴

2.5. Užmarštis įveikos kultūroje

Plečiantis kultūros atmintyje esančių tekstų korpusui, kyla poreikis juos išsaugoti, kad juos būtų galima perduoti laike ir erdvėje, išlaikant kaip įmanoma stabilesnę jų. Kaip strategijos fiksuoti įvairius kultūros tekstus radosi įvairios mnemoninės technikos. Atminties ir rašto santykis, įtampa tarp žodinės ir rašytinės tradicijos bei jose pasitelkiamų mnemoninių technikų iki šiol yra ryški tema kultūros atminties tyrimų korpusė. Tačiau poreikio išsaugoti atmintį – tiek individualią, tiek kultūrinę – fundamentalumą atskleidžia ir tai, kad jau senovės tekstuose aptinkama nemažai refleksijų apie būtinybę išsaugoti ir perduoti atmintį, užkertant kelią pokyčiams. Mnemoninių technikų kaip seno atminties kovojimo būdo aprašymų gausu ir Senajame Testamente. Pakartoto įstatymo knygoje rašoma:

Klausykis, Izraeli!
VIEŠPATS yra mūsų Dievas, vien tik VIEŠPATS.
Mylėsi Viešpatį, savo Dievą, visa širdimi,
visa siela ir visomis jėgomis.

---

³³ Renate Lachmann, “Memory”, in: *The Companion to Juri Lotman. A Semiotic Theory of Culture*, edited by Marek Tamm and Peeter Torop, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2022, p.235–236.

³⁴ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 140.

Paimk į širdį šiuos žodžius, kuriuos tau šiandien įsakau. Įdiek juos savo vaikams. *Kartok* juos, kai esi namie ir kai keliauji, kai guliesi ir kai keliesi. *Prisirišk* juos kaip *ženklą* ant rankos. Tebūna jie kaip *žymė* tau ant kaktos. *Užrašyk* juos ant durų staktų savo namuose ir ant vartų.³⁵ [Kursyvas mano – I. T.]

Šioje ištraukoje matyti, kaip skatinamos pasitelkti skirtingos mnemoninės technikos. Viena jų – kartojimas žodžiu – susijusi su žodine tradicija ir jos puoselėjimu. Tačiau jų yra ir daugiau: jau vien tai, kad įsakoma prisirišti įstatymo žodžius kaip ženklą prie rankos, kad jie turi būti kaip žymė ant kaktos³⁶, jau nekalbant apie užrašymą ant durų, byloja apie daugiau ar mažiau nekintamo fizinio pavidalo žodžiui suteikimą, kuris nurodo į rašytinei kultūrai ar jos užuomazgoms būdingas mnemonines technikas. Šie fiziniai ženklai turi neleisti užmiršti, nes užmarštis reiškia abejingumą Dievui, išlaisvinusiam izraelitus iš egiptiečių vergovės, o už užmarštį baudžiama mirtimi. Senajame Testamente galima aptikti ir daugiau fizinių atminties fiksavimo pavyzdžių, tokių kaip tinku nutepami dideli akmenys³⁷ arba Jordano upės vietoje, kurioje vandenys nuslūgo, kad izraelitai galėtų ją kirsti sausuma, pastatyti dvylika akmenų, simbolizuojančių dvylika izraelitų genčių, kad šie akmenys amžinai izraelitams tai primintų.³⁸

Dar vienas svarbus atminties studijų korpusas susijęs su atminties ir rašto santykiu bei įtampa tarp žodinės ir rašytinės tradicijos bei jose pasitelkiamų mnemoninių technikų. Jau minėtame mite apie ant Iugdrasilio šakos pasikorusį Odiną runos reiškia ne vien įgytą išmintį, bet ir žymi beprasidedančią bendrijos raštijos pradžią. Kadangi šie runų ženklai priklauso Odinui, jis gali pradėti išsaugoti išmintį, o tai neabejotinai kelia pagarbą žodine tradicija grįstoje visuomenėje, kur atminties reikšmė yra didžiulė. Žinoma, runų rašto atsiradimas nesumenkina nei minties, nei atminties svarbos, tačiau atsiradę rašytiniai ženklai, kuriuos tik nedaugelis gali suprasti ir kuriais galima perduoti išmintį dideliais tiek geografiniais, tiek laikiniais atstumais, juos pažįstančiajam suteikia galią šiaip jau žodine tradicija gyvenančioje visuomenėje.³⁹

Rašto kaip svarbios mnemoninės priemonės atsiradimas buvo lūžis saugant ir skleidžiant kultūroje cirkuliuojančią informaciją, taip pat nulėmęs auditorijos pokytį. Dėl fiksavimo raštu tekstai tapo prienami gerokai platesnei auditorijai tiek geografiniu, tiek laikiniu požiūriu. Tačiau

---

³⁵ Įst 6: 4-9

³⁶ Vis dėlto Rubšio ir Kavaliausko Biblijos, LVK 1998 m. leidime pateikiamoje pastaboje atkreipiamas dėmesys, kad šie nurodymai, ko gero, turėjo perkeltinę prasmę (plg. Iš 13: 9–16). Visgi žydai juos suprato paraidžiui ir iš tikrųjų ant riešų ir kaktos rišdavosi dėžutes, į kurias įdėdavo pergamento juosteles su tikėjimo išpažinimo įrašu.

³⁷ Įst 27

³⁸ Pernille Carstens, „Erindring i Det Gamle Testamente“, in: *Dansk Teologisk Tidsskrift* 76. årg., 2013, 7–8 p.

³⁹ Kirtsten Backhausen, „Odin og ordet, Om sprog og bevidstgørelse i den norrøne mytologi, in: *RvT* 39, 2001, p. 36.

ar visada fiksavimas raštu reiškia stabilesnę formą ir dėl to patikimesnę informacijos išsaugojimą ir perdavimą? Apie atminties išsaugojimą, perdavimą ir nyksmą įprasta kalbėti lyginant žodine ir rašto tradicija grįstas kultūras. Tradicinė kultūra – stabili, paremta mitiniais pasakojimais. Žodžiu perduodant šiuos pasakojimus nuolat atkartojamas tas pats siužetas ir taip pasakojant pasakojimus atkartojami pradininkų, herojų darbai.⁴⁰ Nors natūralu, kad žodinėje tradicijoje ir atsiranda teksto poslinkių, naratyvas, aplink kurį steigiamą kultūra, išlaikomas, be to, tos kultūros ištakos išlieka aiškios. Perduodamas pasakojimas tampa paradigma tos kultūros žmonių veiksmams ir sudaro sąlygas atsirasti kultūrinės bendrijos tapatybei būtent per tradiciją, siekį atkartoti tai, kas pasakojama tuo pasakojimu, gyventi pagal jo steigiamas vertybes. Čia svarbus ir laikinis aspektas, kadangi praeitis įgauna saitą su dabartimi, nes pasidaro kartojama. Žodinė tradicija pagrįsta perdavimu iš lūpų į lūpas ir numato nuoseklią grandinę, dialogo situaciją. Šią mintį palaiko ir amerikiečių politologas ir antropologas James'as C. Scott'as, argumentavęs už žodinės tradicijos pranašumą rašytinės tradicijos atžvilgiu – perdavimas žodžiu yra kolektyvinė veikla, numatanti situaciją, kurioje auditorija, kolektyvinis adresatas, akis į akį susiduria su kalbėtoju, žodinė kultūra egzistuoja ir yra palaikoma per gyvą teksto atlikimą, o tai apima ne vien žodinį tekstą, bet ir intonacijas, gestus, publikos reakciją ir kitas aplinkybes, kurios neišvengiamai prarandamos sakininį tekstą perkeliant į rašytinę terpę.⁴¹

Šioje kritikoje girdėti Paulio Ricœuro minties atšvaitai. Ricœuras, pateikdamas argumentus prieš raštą, pradeda nuo Platono, išorybę, taigi, raštą, pasmerkusį kaip tikrojo prisiminimo priešpriešą. Platonas pasakoja apie Tėbų karalių, kurį aplanko egiptiečių dievas Totas, kuris be kita ko laikomas rašto ženklų išradėju. Jis įtikinėja karalių, kad pasitelkę raštą egiptiečiai įgytų daugiau išminties, o jų atmintis siektų ilgiau. Karalius nesutinka, nes laiko raštą *pharmakon* – ėmę pasitikėti išoriniais ženklais sielos kaip tik pasidarys užmaršesnės ėmę pasitikėti išoriniais ženklais, o ne savo pačių vidujybės galia. Raštas padeda ne prisiminti, o tiktai įsiminti iš naujo. Taigi – balsas išsaugo žmogaus esatį sau pačiam, veikia kaip vidinis nenutolusios bendruomenės vienytojas.⁴²

---

⁴⁰ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 55–58.

⁴¹ James C. Scott, *The Art of Not Being Governed*, New Haven: Yale University Press, 2009, p. 230-232.

⁴² Paul Ricœur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 50-51.

Čia verta prisiminti sudėtingas mnemonines technikas, pasitelktas žodine tradicija paremtose kultūrose, leidusias stabilizuoti perduodamus tekstus – tarkim, hegzametas, teksto įsiminimas blokais graikų poemose arba itin griežti rimas ir aliteracija, keningų – sinoniminių perifrastinių junginių, savotiškų keliaaukščių metaforų – vartojimas senovės islandų sagose, giesmėse, poezijoje, leidęs žmogaus atmintyje sutalpinti didžiulius tekstų korpusus bei juos perduoti iš lūpų į lūpas menkai tepakitusius per daugelį šimtmečių. Scottas aprašo įdomų tebegyvuojančios žodinės kultūros pavyzdį iš gerokai mums artimesnių laikų, kurį jis išgirdo ir užfiksavo Birmoje esančiame PaO kaimelyje. Kaimelio senolis gieda giesmę apie žymiausio jų politiko iš Antrojo pasaulinio karo laikų U Aung Tha nužudymą 1948-aisiais. Ji anaip tol nepanaši į herojinį epą, bet su smulkiausiomis detalėmis nupasakoja paskutines politiko gyvenimo dienas – kaip ir su kuo jis maudėsi, kokios spalvos buvo jo džipas, kur buvo jo žmona, kai buvo rastas jo kūnas, kokios buvo skrodimo išvados bei panašius. Tad panašu, kad žodinė tradicija gali, viena vertus, pažodžiui perduoti fiksuotą tekstą, tačiau drauge išlieka ir lankstumo, strateginio pakeitimo galimybė.⁴³

Lotmanas taip pat rašė apie kultūros santykį su raštingumu. Pasak jo, raštas yra įsiminimo forma, taigi, mnemoninė technika. Kaip ir individuali sąmonė, taip ir kolektyvinė, turinti išsaugoti tai, kas bendra, turi savitus mnemoninius mechanizmus. Rašymas – vienas iš tokių mechanizmų. Raštas yra esmiškai svarbus atminčiai, susijusiai su anomalijų ir neįprastų įvykių įsiminimu. Kultūra, kurioje veikia tokio pobūdžio atmintis, nuolatos daugina tekstų skaičių. Tokioje kultūroje sukuriamos sąlygos vystyti privačiai korespondencijai, memuarams ir dienoraščiams, kurie taip pat yra skirti įvykiams ir nutikimams, taigi, iš bendros tvarkos iškrentantiems įvykiams fiksuoti.⁴⁴

Atminties fiksavimo raštu problemą galima išplėsti iki atminties fiksavimo materialia forma apskritai – taip į šią problematiką įtraukiant ir, tarkim, įpaminklinimo praktikas. Šiame diskurse nuo Antikos laikų taip pat esama dialektikos tarp atminties fiksavimo fiziniu pavidalu arba rinkimosi ją saugoti nematerialiai. Tarkim, Senovės Graikijoje, ypač Spartoje, buvo įprasta manyti, kad veikėjo vardo išlikimą užtikrina jo atliktas šlovingas veiksmas. Tarkim, Spartos karalius Agesilajas mirdamas įsakė savo bendražygiams jo garbei ir atminimui nestatyti jokių

---

⁴³ James C. Scott, *The Art of Not Being Governed*, New Haven: Yale University Press, 2009, p. 231-232.

⁴⁴ Yuri Lotman, „An alternative: Culture without Literacy/Culture before Culture?“ In: *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*, translated by: Ann Shukman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1990., 246 p.

paminklų, nekurti jokių skulptūrinių, tapybinių ar kitokių atvaizdų, nes jei jis gyvenime padarė kažką gero, tai tam įamžinti kito paminklo nereikės, nes jo „paminklas – šlovė ir garbė“, o jeigu nepadarė – tai jokie amatininkų dirbiniai nepadės. Taigi, kultūrinei atminčiai pakanka paties veiksmo, kuris pats savaime yra įsimintinas dalykas, liekantis žmonių atmintyje, nereikia paminklo kaip šio veiksmo reikšmę saugančio kultūrinės atminties mechanizmo. Čia galima išvelgti atminties saugos priemonių neigimą – pats veiksmas byloja gyvai atminčiai, nors gal ir jos pačios nereikia, nes šio didaus veiksmo padariniai tokie galingi, kad nereikia jo specialiai priminti dubliuojant veikalą ar apskritai prisiminti, nes šis veiksmas turi poveikį net visiškai nugrimzdęs į užmarštį. Šiame mąstyme atsispindi platoniškos tradicijos nusistatymas prieš meno, kuris laikomas šešėlio šešėliu, kūrimą.⁴⁵

Kita vertus, į tokią rašto, o žiūrint plačiau – ir viso *eikon*, medžiaginės raiškos kritiką, kurią galima suprasti ir kaip visos raiškos išoriniais ženklais kritiką, galima atsakyti remiantis Ricoeuru. Nors Ricoeuras visų pirma kalba apie tapybą, tai galima pritaikyti vaizduojamajai veiklai plačiąja prasme. Jos veiklos rezultatas nėra vien tik miglotas tikrovės atkartojimas, neišvengiamai esąs skurdesnis už originalą – jo veiklą galima apibūdinti kaip tikrovės augmentaciją. Vienas to pavyzdžių – tikrovės atkūrimas riboto optinio tapybos raidyno priemonėmis, taigi, tapybos misija yra įveikti kasdienio matymo polinkį į entropiją ir taip suteikti jai daugiau reikšmės. Tai, apie ką toliau diskutuoja Ricoeuras, kad priklausomai nuo medijos ar plastinės išraiškos pasirinkimo atrenkami skirtingi tikrovės profiliai, ir taip atskleidžiamas tikrumas, tikresnis už įprastinę tikrovę, nes sučiuopiama tai, kas yra linkę praslysti pro kasdienį matymą. Pasaulis yra perrašomas, o tai yra ne pakartojimas, bet transformacija.⁴⁶

Lotmanas meną laikė pažinimo forma⁴⁷. Akivaizdžiai atsispirdamas nuo Ernsto Cassirerio ir Jakobo von Uexküllio, jis teigia, kad kiekvienas organizmas reaguoja į savo aplinką, ir ši interakcija gali būti suvokiama kaip informacijos priėmimas ir iššifravimas. Taip ir žmogus yra nuolatinėje informacijos tėkmėje, jis jau gimsta kultūroje. Kad ši informacija būtų suprasta ir nebūtų prarastos esminės detalės, žmogus turi sugebėti šiuos signalus iššifruoti ir paversti į ženklus, kad galėtų komunikuoti žmonių bendruomenėje. Taigi, reikia didinti ne vien pranešimų

---

⁴⁵ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 99–100.

⁴⁶ Paul Ricœur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 51–53.

⁴⁷ Jurij Lotman, *The Structure of the Artistic Text*, transl. by G. Lenhoff, R. Vroon, University of Michigan, 1977, p. 2.

esamomis kalbomis kiekį, bet ir dauginti kalbas, į kurias būtų galima išversti informacijos tėkmę ir tokiu būdu padaryti ją prieinamą. Čia taip pat svarbu, kad tam tikriems informacijos tipams reikia specialios organizacijos kalbų, kad būtų pagautos relevantiškos reikšmės. Menas Lotmanui yra puikus tokio kalbų generatoriaus pavyzdys. Lotmanas pateikia daug rusų poezijos pavyzdžių, kur užčiuopiama idėja, kad nebylus pasaulis įgyja balsą poezijoje – taigi, menas ne vien tai, kas transformuoja tikrovę, bet ir suteikia galimybę prie jos prieiti.⁴⁸

3. Dinamiškumas kultūroje

Lotmano kultūros semiotikoje ypač svarbus dinaminis semiotinės sistemos modelis. Lotmanas aptaria struktūrinio aprašymo ypatumus. Viena vertus, aprašant struktūrą išryškėja įtampa tarp to, kas sistemiška, ir kas ne. Visų pirma išskiriami tokie sistemos elementai, kurie net ir atliekant įvairias objekto transformacijas išlieka invariantiški. Pasak Lotmano, būtent toks sistemos invariantiškumas leidžia kalbėti apie jos tikrovę bet kokio analogiško aprašymo kontekste. Šiai struktūrai, o sykiu ir tikrovei, priešpriešinami nesisteminiai elementai, pasižymintys nestabilumu ir nereguliarumu, todėl aprašinėjant jie turi būti pašalinami. Reikia atminti, kad tokiu būdu aprašomas objektas ne vien supaprastinamas, bet ir tampa griežčiau organizuotas nei yra iš tikrųjų.⁴⁹ Vis dėlto toks supaprastinimas įvyksta ne vien sinchroninėje, bet ir diachroninėje objekto būsenoje, kadangi formuojantis naujai kultūrinei situacijai ir jos autoaprašymo sistemoms kartu perorganizuojamos ir ankstesniosios jos būklės, taigi, kuriama nauja istorijos koncepcija. Tai lemia, kad iš praeities iškeliami tai, kas buvo užmiršta – tekstai, pirmtakai, visuomenės veikėjai, o ankstesnio laikmečio istorikai (atitinkamai ir tekstai, kultūrinės figūros ir pan.) atmetami.⁵⁰

Tokiu būdu iškreipiamas objektas – tai nebūtinai turi būti suvokiama negatyviai, pavyzdžiui, mokslinėje metodologijoje tai laikoma dėsningumu – pasiteisina kuriant statiškus modelius, tačiau kelia sunkumų kuriant dinامينius, nes būtent nuolatinis nesisteminų elementų įtraukimas į sistemiškumą, o sykiu – ir sistemiškumo išstūmimas į nesistemiškumo sritį, yra vienas pagrindinių dinamizmo veiksmų. Tai, kas atmetama iš senosios, nusistovėjusios sistemos, vėliau

---

⁴⁸ Jurij Lotman, *The Structure of the Artistic Text*, transl. by G. Lenhoff, R. Vroon, University of Michigan, 1977, p. 3–6.

⁴⁹ Jurij Lotman, „Dinaminis semiotinės sistemos modelis“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 60-61.

⁵⁰ Ibid, p. 66.

tampa kertiniu akmeniu paskesnei sistemai.⁵¹ Vis dėlto tai, kas yra už sistemos ribų, aprašyti keblu, nes, iš vienos pusės tai, kas nesistemiška, lieka iš esmės nepastebėta, nes prasprūsta pro reikšminio tinklelio sietą, iš kitos pusės – paties aprašymo metu neišvengiamais yra paverčiama sistemos faktu.⁵²

Kalbant apie reikšmių dinamiką dar vienas svarbus veiksnys – santykis tarp vienaprasmiškumo ir ambivalentiškumo. Nors binariškumo santykis yra fundamentalus visų struktūrų organizavimo mechanizmas, tarp binarinės opozicijos priešingų polių esama erdvės, kurią Lotmanas vadina struktūrinės neutralizacijos juosta. Joje besikaupiantys struktūriniai sistemos elementai siejasi savo struktūriniu kontekstu ne vienareikšmiai, o ambivalentiškais ryšiais. Dėl tokio negalutinio sutvarkymo sistema įgyja paslankumo, o jos elgesys tampa nenuspėjamesnis. Iš to plaukia, kad vidinis objekto informatyvumas, kylantis iš jame paslėptų neišsemtų galimybių, gerokai pranoksta tai, ką atskleidžia jo aprašymas. Kai tekste nėra vienareikšmio reikšminių elementų vientisumo, atsiranda pasirinkimo laisvė, o tekstas įgyja sąlygiškumo laipsnį – jo neužbaigtumas, neapibrėžtumas nurodo, kad tai ne realybė ar jos iliuzija, o tekstas, kurį galima sudėlioti ne vienu būdu.⁵³

Kultūros istorinis kintamumas ir jos dinaminė prigimtis yra akivaizdus kultūros bruožas. Visgi kalbant apie kultūroje ir jos atmintyje vykstančią dinamiką reikia turėti omenyje, kad dinaminiai procesai skirtingose kultūros srityse vyksta nevienodu greičiu. Tam, kad įvyktų pokyčių kalboje, reikia šimtmečių, o mada savo kodą keičia kasmet – šiais laikais intervalai netgi dar trumpesni. Dėl šios priežasties nėra prasmės mėginti įsprausti skirtingas kultūros formas į vieningus chronologinius rėmus.⁵⁴

Tekstai kultūros atmintyje saugomi nevienodais režimais. Lotmanas skiria informatyvią ir kreatyvią (kūrybinę) atmintį. Pirmojoje veikia pažintinės veiklos rezultatų saugojimo mechanizmai, pavyzdžiui, saugantys techninę informaciją. Šiuo atveju, aktualus ir išsaugotinas tik galutinis jos pjūvis, o ankstesnės jos būsenos nustumiamos į praeitį. Kitaip tariant, galima domėtis technikos istorija, tačiau muziejaus artefaktais tapusių technikos rakandų praktikoje pritaikyti

---

⁵¹ Ibid, p. 62.

⁵² Ibid, p. 63.

⁵³ Ibid, p. 67–68.

⁵⁴ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 140.

nebegalima, jei siekiama rezultato. Tokio tipo atmintis yra plokštuminė ir paklūsta chronologijai, vystydamosi ta pačia kryptimi kaip ir laiko tėkmė. Vienas iš kūrybinės atminties pavyzdžių yra meno atmintis, kurioje gali būti aktyvus visas tekstų tūris, visi laikiniai pjūviai. Meno atmintyje esančių tekstams negalioja dėsnis, kad pats naujusias turįs būtų vertingiausias. Priklausomai nuo kultūroje vyraujančių sąlygų, praeities tekstai gali būti reaktualizuoti ir taip tapti dabarties kultūros tekstais. Kūrybinei atminčiai būdingas sinusoidiškumas, kai, tarkim, kurio nors autoriaus tekstų aktualumas sumažėja, bet po kurio laiko išauga, o vėliau dar kartą nuslopsta.⁵⁵

Kalbant apie reikšmių dinamiką kultūroje ir jos atmintyje itin svarbi kodo sąvoka. Atskiro kodo apibrėžimo Lotmanas nepateikia, tačiau matyti, kad jis yra perimtas iš komunikacijos teorijos. Komunikacijos teorijoje kodas suprantamas kaip normų ir taisyklių sistema, pagal kurią tam tikra parinktų simbolių grupė paverčiama prasmingu informacijos segmentu, pranešimu⁵⁶. Kalbėdamas apie tekstą ir kultūros poliglottiškumą, Lotmanas teigia, kad viename tekste gali veikti skirtingi kodai – jau vien tai, kad skirtingos sinchroniško teksto dalys gali remtis skirtingo laiko atmintimi, daro jį nevienodai užšifruotą. Kaip to pavyzdį Lotmanas pateikia daugumą barokinių Centrinės Europos bažnyčių, kuriose galima įžvelgti ne vien jos barokiškumą, bet ir jų gotikinį, o kartais net ir romaninį pradą.⁵⁷ Gerai žinomas vilnietiškas to pavyzdys – Šv. Pranciškaus Asyžiečio (Bernardinų) bažnyčia, kurioje susipina barokinė ir gotikinė architektūra, baroko ir gotikos kodai. Vis dėlto, Lotmano teigimu, toks semiotinių priemonių žaismas atsiranda ne vien dėl to, kad tekste esama elementų, kurios priklauso skirtingoms laikinėms plotmėms ar kultūrinėms tradicijoms – jis kyla ir iš tekste veikiančių skirtingų žanrų (kuriuos taip pat galėtume traktuoti kaip kodus) bei skirtingos struktūros struktūrinių darinių.⁵⁸

Lotmanas teigia, kad kalbos, kurią dažnai sinonimiškai vartoja su kodo sąvoka⁵⁹, funkcija nėra vien komunikacinė – perduoti adresatui būtent tokią informaciją, kokią siuntė siuntėjas, kur kiekvienas pakeitimas pranešime yra juo perduodamos informacijos iškraipymas, triukšmas, taigi,

---

⁵⁵ Jurij Lotman, „Atmintis kultūrologijos požiūriu“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 296–297.

⁵⁶ Jurga Katkuvienė, „Kodas“, in: *Avantekstas. Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/kodas> [žiūrėta: 2022–05–23].

⁵⁷ Jurij Lotman, „Tekstas ir kultūros poliglottiškumas“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 205.

⁵⁸ *Ibid*, p. 206.

⁵⁹ Pavyzdžiui, Yuri Lotman, „Three functions of the text“ In: *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*, translated by: Ann Shukman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1990, p. 11.

blogu sistemos darbo rezultatas.⁶⁰ Tačiau esama ir kitos kodo (kalbos) ir teksto funkcijos – prasmės kuriamosios. Tekstas gali veikti kaip prasmų generatorius: susidūrę su tekstu, kurio kultūrinio kontekstas nežinomas, pavyzdžiui, archeologiniu radiniu, pagal jį turime atkurti kodą. Panašiai nutinka ir su (modernaus) meno kūriniais: menininkas sukuria unikalų tekstą kalba, kuri dar yra nežinoma, o auditorija tam, kad tą tekstą galėtų priimti, tą naują kalbą turi išmokti. Tokio dešifravimo proceso metu kalba (kodas) tik iš dalies atitinka tekstą, o ir pats semiotiškai nevienalytis tekstas dalyvauja žaisme su jį dešifruojančiais kodais ir pats juos deformuoja. Ši deformacija, iškraipymas, šiuo atveju, nėra klaida, o kaip tik veikia kaip naujas prasmų kūrimo mechanizmas.⁶¹ Šis Lotmano aprašymas atskleidžia svarbų reikšmių dinamikos kultūroje, o sykiu – ir jos atmintyje, aspektą: reikšmių dinamika vyksta ne vien dėl tam tikrų kultūros elementų, tekstų aktualizavimo, o kitų deaktualizavimo, ne vien dėl skirtingoms kultūros laikinėms plotmėms priklausančių elementų egzistavimo viename tekste, bet ir dėl abipusės teksto sąveikos su kodu. Tai reiškia, kad įvedus naują kodą tekste gali būti aktualizuojamos kitos jame slypinčios reikšmės.

4. Simbolis kultūros semiotikoje

4.1. Simbolio sampratos kontekstas

Lotmano simbolio sąvoka tokia pat nevienareikšmė kaip ir jo kultūros sąvoka. Iš tiesų, simbolio sąvoka apskritai yra viena daugiareikšmiškiausių sąvokų ir bene kiekvienas svarbesnis reiškinio, susijusio su simboliu ar simboliškumu, apmąstymas prasideda nuo savito šios sąvokos apibrėžimo. Ne išimtis ir Lotmanas. Nors apie simbolį Lotmanas kalba ir ankstesniuose tekstuose, skirtuose literatūros tyrimams, pirmą kartą simbolį kaip esminę sampratą, steigiančią kultūros atminties mechanizmą, Lotmanas pristatė straipsnyje „Kultūros atmintis“ (1986). Tačiau refleksija apie simbolį ir jo kaip sąvokos daugiareikšmiškumą pasirodo metais vėlesniame ir simbolio sąvokai skirtame tekste „Simbolis kultūros sistemoje“ (1987). Lotmano manymu, simbolio sąvokos daugiareikšmiškumas kyla iš to, kad lingvistinė semiotinė sistema atrodo neišbaigta, jeigu nepateikia savito simbolio apibrėžimo.⁶² Jis primena, kad jau Ferdinandas de Saussure'as supriešino simbolius ir konvencionalius ženklus. Saussure'as kalbinį ženklą aprašė kaip visumą,

---

⁶⁰ Jurij Lotman, „Tekstas ir kultūros poliglotiškumas“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 206.

⁶¹ Ibid, p. 207.

⁶² Jurij Lotman, „Simbolis kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 254-255.

kylančią iš kokio nors signifikanto asocijavimo su koku nors signifikatu. Jis pabrėžia, kad šis ryšys yra arbitralus, kitaip tariant, garsų seka jokiais vidiniais ryšiais nėra susijusi su sąvoka, idėja, kurią išreiškia. Tačiau simbolio atveju yra kitaip. Nors kalbos ženklas, arba signifikantas, kartais pavadinamas žodžiu „simbolis“, tačiau, anot Saussure'o, ši sąvoka nepatogi dėl to, kad simbolis niekada nėra visiškai arbitralus – tai reiškia, kad jis nėra visiškai tuščias ir jame galima užčiuopti natūralaus ryšio tarp signifikanto ir signifikatas.⁶³

Aiškindamas simbolio sąvokos daugiareikšmiškumą Lotmanas teigia, kad bet kokioje semiotinėje sistemoje esama tokių esminių funkcijų, kurios lieka nerealizuotos, ir, idant sistema būtų išbaigta, jai reikia koku nors būdu užpildyti tą poziciją. Nors nebūtų lengva šias funkcijas suvesti į koki nors invariantą, mechanizmai, kurie padeda jas atlikti, vadinami simboliais – ir net jei nežinome, kas yra simbolis, kiekviena sistema žino, kas yra būtent jos simbolis, net jis yra tas būtinas elementas, be kurio neveiktų semiotinė struktūra.⁶⁴ Kitaip tariant, tai, kas kokioje nors sistemoje yra laikoma simboliu, reikia išsivesti iš tos semiotinės struktūros.

Simbolio sąvokos daugiareikšmiškumo priežastimi Lotmanas laiko fundamentalią dviejų tradicijų opoziciją, kurią jis aprašo pagal racionalumo ir iracionalumo priešpriešą. Remiantis pirmąja, simbolinė reikšmė yra pabrėžtinai racionalaus pobūdžio ir suprantama kaip būdas išraiškos plotmę išversti į turinio. Anot antrosios, turinys iracionaliai žybsi pro išraišką ir tokiu būdu funkcionuoja kaip tiltas iš racionalaus pasaulio į mistinį.⁶⁵ Pirmosios tradicijos ištakomis galima laikyti Aristotelį, ja toliau sekė Ciceronas ir romėnų stoicizmas, Šv. Tomas Akvinielis ir viduramžių scholastika, prancūzų Apšvietos retorinės koncepcijos ir galiausiai Charles'as Sanders'as Peirce'as ir Saussure'as. Šioji tradicija pagrįsta arbitralios, nemotyvuotos kalbos ženklo prigimties koncepcijomis, todėl simbolis jos ribose suvokiamas kaip nuokrypis nuo normatyviai konvencionalios kalbos prigimties. Antroji tradicija prasideda nuo platonizmo arba neoplatonizmo ir tęsiasi per krikščioniškąją misticizmą, Bizantijos hesichazmą, Renesanso hermetizmo koncepcijas, europietiškąją romantizmą ir, galiausiai, rusų simbolizmo ir onomatodoksijos svarstymų kalbos filosofijos sferoje. Pastaroji tradicija kalbą suvokia kaip priemonę įžvelgti tikrąją būties esmę ir teigia esant izomorfizmą tarp kalbos gramatikos ir

---

⁶³ Ferdinand de Saussure, *Bendrosios kalbotyros kursas*, iš prancūzų k. vertė Lina Perkauskytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 102-103.

⁶⁴ Jurij Lotman, „Simbolis kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitytė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 254-255.

⁶⁵ Ibid, p. 254.

„pasaulio gramatikos“. Tokiu būdu simbolis tampa aukščiausia lingvistinės išraiškos forma.⁶⁶ Taigi, pirmojoje, racionalistinėje, tradicijoje simbolis yra lyg anomalija dėl nevisiško savo arbitralumo, o antrojoje natūralus ryšys tarp simbolio ir to, ką jis išreiškia, yra netgi išryškinamas.

Matyti, kad čia Lotmanas rėmėsi žymaus prancūzų semiotikos atstovo Tzvetano Todorovo tyrimais, konkrečiai – jo veikalu *Simbolio teorijos (Théories du symbole, 1977)*, kurioje Todorovas, aptardamas simbolio sąvokos daugiareikšmiškumą, taip pat išskiria dvi tradicijų šakas. Šioje knygoje Todorovas nesiekia pateikti vieningo simbolio sąvokos apibrėžimo. Tačiau nepaisydamas simbolio sąvokos diversifikacijos, kurią sąlygoja tai, kokioje disciplinoje (kalboje, logikoje, kalbotyroje, matematikoje, religijoje, psichologijoje ir pan.) ir kokiame laikotarpyje ši sąvoka pasirodo, jis siekia atrasti ašį, kuri galėtų suvienyti įvairius simbolio sąvokų variantus. Anot Todorovo, apie simbolio sąvokų vienovę leistų kalbėti kaip tik [vakarietiškoji] tradicija, kuri buvo pažiūrėta, nes akademiniam diskurse buvo pernelyg susitelkta į įvairių disciplinų ir apibrėžimų skirtumus. Todorovas išryškina simbolišką ženklo prigimtį bei semiotinę simbolio prigimtį, pristatydamas pagrindines šiųdviejų sąvokų abipusio santykio paradigmas. Jis apibrėžia simbolį kaip sąvoką, kurios prasmė turi daugybę variantų.⁶⁷ Todorovas aprašo opoziciją tarp klasicistinės ir romantinės kultūrinių tradicijų požiūrio, pasireiškiančią per atitinkamas priešpriešas tarp bendrybės ir įvairovės, tapatybės ir skirtybės.⁶⁸ Taigi, čia matyti, kad Todorovo išskirtomis kultūros tradicijų atšakomis savo kultūros semiotikoje remiasi ir Lotmanas. Todorovas, apžvelgdamas simbolio sąvokos genezę, atskleidžia, kad reikšmingą europietiškosios kultūros dalį galima apibūdinti per simbolio istoriją, besikeičiančias jos interpretacijas bei jos recepcijos naratyvą.⁶⁹

Todorovas pažymi, kad simbolio pagrindas yra netiesioginė, perkeltinė prasmė, ir tvirtina, kad ji yra būdingiausia kalbos, pvz., literatūrinės, ypatybė. Simbolis – sąvoka, kurios reikšmė varijuoja, o vertė keičiasi priklausomai nuo konteksto, laikotarpio, kuriame pasirodo. Tačiau tai, kad Todorovas apie jį kalba remdamasis istoriniu diskursu apie skirtį tarp ženklo ir simbolio,

---

⁶⁶ Ilya Kalinin, „Symbol“, in: *The Companion to Juri Lotman. A Semiotic Theory of Culture*, edited by Marek Tamm and Peeter Torop, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2022, p. 211-212.

⁶⁷ Anikó Radványky, „The Semiotic Perspectives of the Symbol“, *TRANS- [Online]*, 10 | 2010, prieiga internetu: <http://journals.openedition.org/trans/405> [tikrinta: 2022-05-18]; DOI: <https://doi.org/10.4000/trans.405>

⁶⁸ Tzvetan Todorov, *Théories du symbole*, Paris : Editions du Seuil, 1983, p. 323.

⁶⁹ Anikó Radványky, „The Semiotic Perspectives of the Symbol“, *TRANS- [Online]*, 10 | 2010, prieiga internetu: <http://journals.openedition.org/trans/405> [tikrinta: 2022-05-18]; DOI: <https://doi.org/10.4000/trans.405>

reiškia, kad simbolio reikšmė kyla iš kažko nekintamo.⁷⁰ Nors čia kalbama apie simbolio sąvoką, nesunku pastebėti, kad tai, kas galioja simboliui kaip sąvokai, galioja ir simboliui kaip reiškiniui. Čia galima užčiuopti santykį tarp dviejų kartu veikiančių režimų – invariantiškumo ir konteksto sąlygojamo kintamumo, kuris leidžia brėžti dar vieną paralelę su Lotmanu, kuriam šis santykis yra esminis jo kultūros atminties teorijoje.

Simbolio kaip jungties tarp dviejų kalbų, atsidūrusių abipusio neišverčiamumo situacijoje, samprata turi daug ko bendra su Lotmano semiosferos kaip erdvės, kurioje susikerta ir tarpusavyje yra verčiama įvairios kalbos ir signifikacijos metodai, samprata. Ši erdvė, kurioje veikiančių mechanizmų negalima redukuoti iki vien tik struktūrinių kalbos konvencijų ir diskretaus ženklų tinklo, yra pagrįsta lotmaniškąja simbolio interpretacija. Ar kalbėtume apie mitą, ar poetinį tekstą, nenuspėjamus kultūros mechanizmus, produktyvų neišverčiamumą tarp dviejų kalbų, ar daugiakalbį semiosferos pobūdį, visais šiais atvejais nurodoma, kad kultūros neįmanoma redukuoti iki sistemiško, konvencionalaus ir diskretaus kalbos ir ženklo pobūdžio, iki laipsniškos istorijos progreso prigimties ir nuspėjamos kultūrinių procesų, pajungtų šitokiai kalbos sampratai.⁷¹

Taigi, vienas iš Lotmano simbolio sąvokos šaltinių yra sosiūriškoji kalbos ženklo tradicija, tačiau Lotmano simbolio sąvoka taip pat siejasi su simbolio samprata antropologijos tradicijoje. Pirmiausia reikėtų paminėti britų antropologą Victorą Turnerį, kurio išplėtotą skirtį tarp paprastų ir sudėtingų simbolių Lotmanas įveda plėtodamas savo simbolio sąvoką kultūros semiotikoje.⁷² Paprastasis simbolinis mechanizmas – spalva, forma, tekstūra, priešprieša ir pan. – tiesiogine ar perkeltine prasme gali sujungti visą aibę reiškinių ir idėjų, tačiau sudėtingas simbolinis mechanizmas jau jusliniame lygmenyje yra pajungtas visai aibei priešpriešų, kurios konkretizuoja jos reikšmę ir šitaip ją apriboja.⁷³

Geras to pavyzdys – šalių vėliavos ir jų spalvos. Pavyzdžiui, Švedijos vėliava susideda iš geltono kryžiaus mėlyname fone. Taigi, šis simbolis susideda iš paprastesnių simbolių: skandinaviško kryžiaus (kryžiaus, kurio viršūnė pastūmėta arčiau kairiosios trumposios vėliavos

---

⁷⁰ Anikó Radványky, "The Semiotic Perspectives of the Symbol", *TRANS- [Online]*, 10 / 2010, prieiga internetu: <http://journals.openedition.org/trans/405> [tikrinta: 2022-05-18]; DOI: <https://doi.org/10.4000/trans.405>

⁷¹ Ilya Kalinin, „Symbol“, in: *The Companion to Juri Lotman. A Semiotic Theory of Culture*, edited by Marek Tamm and Peeter Torop, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2022, p. 215.

⁷² Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 143.

⁷³ Victor W. Turner, „Symbols in African Ritual“, in: *Science*, Mar. 16, 1973, New Series, Vol. 179, No. 4078 (Mar. 16, 1973), p. 1102.

kraštinės), geltonos ir mėlynos spalvų. Kai šie paprasti simboliai sujungiami į vieną, gautas sudėtingesnis simbolis tiesiogiai nurodo į konkrečią valstybę, tautą. Jei vėliavą išskaidytume į elementus, tokios konkrečios, apibrėžtos nuorodos nebeliktų, tačiau tai nereiškia, kad šie paprastieji simboliai negali nurodyti į Švediją ar švedų kultūrą – gali, tik ši nuoroda bus abstraktesnė. Tarkim, tokią „išskaidytą“ Švedijos vėliavą – geltoną ir mėlyną spalvas – savo komunikacijoje ir apipavidalinime pasitelkia švedų įkurtas baldų ir namų apyvokos daiktų konglomeratas IKEA. Vėliavos kaip, šiuo atveju, kompleksinio simbolinio mechanizmo reikšmė, pranešimas palyginus tiesiogiai nurodo į tam tikrą kultūrą, tautą, šalį – Švediją. Spalvos, būdamos paprastesniu simboliniu mechanizmu, taip pat gali nurodyti į Švediją, švedų kultūrą, tačiau ši nuoroda yra ne tokia apibrėžta ir gerokai takesnė, abstraktesnė, todėl ir plačiau aprėpianti. Iš IKEA pavyzdžio matyti, kad spalvos yra vienas pagrindinių mechanizmų, pasitelkiamų susieti prekybos centro koncepciją, deklaruojamą vertybinį pagrindą – tvarumą, aplinkosaugą, siekį užtikrinti žmogaus teises, prekių saugumą, patogumą vartoti, jų kokybę ir įperkamumą, ir apskritai kultūrą, pagrįstą bendrystės dvasia⁷⁴ – su Švedijos kultūra. IKEA vertybės iš esmės Švedijos kaip „gerovės valstybės“ propaguojamas vertybės, taigi, IKEA siekia veikti kaip savotiška Švedijos kultūros ir su ja siejamų vertybių ambasadorė, skleidėja, propaguotoja pasaulyje, ir tokie simboliniai mechanizmai kaip vėliavos spalvos netiesiogiai, bet įtaigiai skatina sieti šias propaguojamas vertybes su švediškumu. Geltona ir mėlyna spalvos kaip paprasti simboliai yra vieni pagrindinių mechanizmų, palaikančių bendrovės komunikacijoje steigiamą švediškumo, skandinaviškumo izotopiją.

Skandinaviškasis kryžius kaip kitas Švedijos vėliavos elementas taip pat yra paprastas simbolis. Apskritai visose Skandinavijos šalių – Danijos, Švedijos, Norvegijos, Suomijos, Islandijos, Farerų salų – bei kai kurių istoriškai su skandinavų kultūra susijusių Šiaurės Europos regionų bei tautinių grupių vėliavose pasirodo tas pats skandinaviškas kryžius. Taigi, atėmus spalvas, šis kryžius kaip paprastas simbolis nurodo ne į konkrečią šalį, bet į visą regioną. Visgi ypač svarbu išlaikyti stabilią kryžiaus formą, nes ne bet koks vėliavoje esantis kryžius nurodo į Šiaurės regiono šalis ar kultūras, tarkim, Šveicarijos vėliava. Visgi ir čia galima užčiuopti dar šį tą abstraktesnio – patį kryžių, nepriklausomai nuo jo formos, invariantišku branduoliu paliekant

---

⁷⁴ Žr. oficialiame IKEA tinklapyje: <https://about.ikea.com/en/about-us>, <https://about.ikea.com/en/about-us/our-view-on>.

dviejų tiesių linijų susikirtimą. Taip toks dar mažiau apibrėžtas simbolis nurodys į dar platesnį kontekstą – vėliavas, kuriose pasirodo toks simbolis, galima sieti su krikščionybės semantika.

Kaip matome iš pavyzdžių, kuo simbolis paprastesnis, į tuo platesnius kontekstus jis nurodo. Turnerio manymu, ko gero, dėl šios priežasties religiniai simboliniai mechanizmai, tokie kaip kryžius, pusmėnulis ar lotosas, yra santykiniai paprastos formos, tačiau jų signifikatas steigia išstisias teologines sistemas. Tai pritaikytina ir apie simbolius steigiamiems ritualams – kuo ritualas sudėtingesnis, kitaip tariant, kuo jame daugiau simbolių ir kuo sudėtingesni mechanizmai jame veikia, tuo partikuliaresnis, labiau įtvirtintas ir socialiai struktūruotas jo pranešimas. Kuo paprastesnis reikalavimas – atitinkamai jame veikia mažiau simbolių, o jo mechanizmai paprastesni – tuo jo pranešimas universalesnis.⁷⁵ Taigi, čia galima pastebėti galiojant atvirkštinės proporcijos tarp simbolio sudėtingumo ir reikšmės platumo principą.

Tačiau simbolio paprastumas ar sudėtingumas – tik tam tikros simbolio savybės. Visgi pati simbolio prigimtis, veikimo principas Lotmano semiotikoje yra susijęs ne vien su kalbotyra, bet ir yra labai artimas kai kurioms simbolio sampratoms antropologijos ir filosofijos tradicijoje.

Turnerio įtaka akivaizdi, nes pats Lotmanas jį mini, tačiau atidžiau pažvelgus į tai, kaip Lotmanas konstruoja savo simbolio sąvoką, galima rekonstruoti panašumus su kitais autoriais, be kitų – Cassireriu, Geertzu. Cassireris kalbėdamas apie simbolį atsispiria nuo Uexküllio inovatyviosios biologinio pasaulio schemos. Pasak Uexküllio, realybė anaipol nėra koks nors unikalus ar homogeniškas dalykas, kaip tik priešingai – ji stipriai diversifikuota ir gali turėti tiek skirtingų schemų, kiek yra skirtingų organizmų. Organizmas, priklausomai nuo savo struktūros, turi receptinę ir efektorinę sistemas, be kurių bendradarbiavimo ir pusiausvyros organizmas negali išgyventi. Ši sistema, be abejo, pritaikytina žmogiškajam gyvenimui, tačiau čia, anot Cassirerio, atsiranda ne vien kiekybinių, bet ir kokybinių pokyčių, nes žmogus atrado dar vieną būdą prisitaikyti prie aplinkos. Šią trečiąją jungtį tarp receptinės ir efektorinės (atsakomosios) sistemos jis pavadina simbole, ir ji radikaliai transformuoja žmogaus gyvenimą, nes ne vien išplečia realybę, bet įveda naują realybės dimensiją, peržengia organinio gyvenimo ribas. Žmogus neišvengiamai turi priimti faktą, kad gyvena ne vien tik fiziniame, bet ir simboliniame universume, kurio neatsiejamos dalys yra kalba, mitas, menas ir religija. Šis simbolinės dimensijos įvedimas

---

⁷⁵ Victor W. Turner, „Symbols in African Ritual“, in: *Science*, Mar. 16, 1973, New Series, Vol. 179, No. 4078 (Mar. 16, 1973), p. 1102.

sąlygoja, kad žmogus nebegali betarpiškai reaguoti į realybę. Cassireris mano, kad vystantis simbolinei veiklai, fizinė realybė, panašu, ima nykti, nes, užuot tiesiogiai sprendęs reikalus, žmogus, regis, nuolatos šnekučiuojasi su savimi, nes yra taip stipriai įsisupęs į kalbines formas, meninius įvaizdžius, mitinius simbolius ar religinius ritualus, kad jo pažinimas yra įmanomas tik per šią dirbtinę mediją. Čia Cassireris išplečia klasikinį žmogaus kaip *animal rationale* apibrėžimą. Pasak jo, racionalumas neabejotinai yra viena esminių bet kokios žmogiškosios veiklos savybių. Mitologija anaipol nėra padrikas prietarų rinkinys, mitas turi sisteminę ar konceptualinę normą, nors vargu, ar mito struktūrą būtų galima laikyti racionalia. Kalba, nors dažnai siejama su racionalumu, jo ribose neišsitenka, nes be sąvokinės kalbos yra ir emocinė kalba, o greta loginės ir mokslinės kalbos atsiranda poetinės vaizduotės kalba. Religija, suvokiama grynojo proto ribose, taip pat tėra abstrakcija, ideali forma, kuri neperteikia konkretaus religinio gyvenimo ypatumų. Taigi, racionalumo apibrėžtyje neišsitenka visa žmogaus kultūrinio gyvenimo formų įvairovė, tačiau visos šios formos – simbolinės. Todėl Cassireris siūlo adekvatesnę sąvoką – užuot žmogų apibrėžus kaip *animal rationale*, jį apibūdinti kaip *animal symbolicum*, taip pabrėžiant jo fundamentalų skirtumą nuo gyvūnų.⁷⁶

Iš Lotmano simbolio nemažai paralelių galima išvesti ir su Cliffordo Geertzo simbolio samprata. Taip manyti leidžia panašios jūdviejų teorinės prielaidos. Pati Geertzo kultūros samprata yra semiotinė. Jis kultūrą suvokia kaip reikšmių tinklus, kuriuose gyvena žmonės ir istoriškai egzistuoja tam tikros simbolinės sistemos, kurias žmonės pasitelkia tam, kad steigty, saugotų skleistų ir plėtotų tiek savo gyvenamo pasaulio, tiek savo pačių supratimą.⁷⁷ Kultūros kaip reikšmių tinklo samprata siejasi su Lotmano kultūros kaip reikšmių tinklo, kuriame vyksta reikšmių dinamika, samprata. Dar, mano manymu, Lotmaną ir Geertzą sieja reikšmių nagrinėjimo principas – tam, kad būtų galima jas interpretuoti, reikia nustatyti jų kodus.⁷⁸

Kita jų teorijų bendrybė – sąsaja su kibernetika. Informacija kaip esminis žmogiškojo supratimo ir pažinimo klausimas ir mechanizmas yra svarbi gija Geertzo teoriniuose svarstymuose, ypač nuo 6-ojo dešimtmečio iki 8-ojo pradžios, ir kibernetika bei informacijos teorija jam buvo

---

⁷⁶ Ernst Cassirer, *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. New Haven, London: Yale University Press, 2021, p. 23-26.

⁷⁷ Arūnas Sverdiolas, „C. Geertzo kultūros antropologijos modelis“, in: *Kultūrų interpretavimas*, sudarė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. vii.

⁷⁸ *Ibid*, p. ix.

reikšmingos aptariant, kaip žmogus kuria save patį.⁷⁹ Šiame kibernetikos (taip pat ir biologijos mokslų, konkrečiai – genetikos) kontekste Geertzas kalba apie tai, kaip kultūriniai simboliai papildė žmogaus biologinį programavimą, suteikdami neapibrėžtoms, miglotoms galimybėms, kurias žmogus gauna gimdamas, konkrečią formą. Kultūra ir jos įvedami kodai nėra vien tik pagražinimas, tai – žmogiška, gyvybiškai būtina reikiamybė, be kurios žmonija nustotų egzistavusi.⁸⁰

Geertzas apie simbolių kalbą religijos apibrėžimo kontekste⁸¹. Simboliu (ar bent jau simboliniais elementais) jis vadina apčiuopiamas sąvokų formuluotes, suvokiama forma perteiktas žmogaus patirties abstrakcijas, konkrečius idėjų, nuomonių, sprendimų ar troškimų įkūnijimus. Pasak Geertzo, simbolis – ir skaitmuo 6 (kad ir kaip būtų išreikštas – sudėliotas iš akmenų, parašytas ranka ar kompiuteriu), ir kryžius – ar tai būtų ant kaklo kabantis kryželis, ar įsivaizduojamas kryžiaus ženklas, daromas žegnojantis, simboliu gali būti netgi kokia nors morfema.⁸² Jis išplečia simbolio apibrėžimą pažymėdamas, kad simboliai yra išorinis informacijos šaltinis – jis priešina juos su genais, randamais individualaus organizmo ribose. Simboliai yra anapus individualaus organizmo ir yra aptinkami intersubjektyviame visuotinių sampratų pasaulyje. Čia taip pat svarbi antroji simbolio apibrėžimo išplėtimo dalis – simboliai yra vienas svarbiausių kultūros modelių. Geertzas pasitelkia paralelę su genais, modeliuojančiais procesus kūne – kaip DNR bazių išsidėstymas lemia tam tikrą genetinę kodų programą ar pan., taip ir kultūros modeliai teikia programas, pagal kurias organizuojami visuomenės elgesį formuojantys socialiniai bei psichologiniai procesai.⁸³ Taigi, kultūrinis klodas užsikloja ant gamtinio žmogaus klodo, kultūrinė prigimtis – ant gamtinės prigimties. Geertzas panašiai suvokė simbolių kaip talpyklą, kuriame saugoma informacija, kuri, pasitelkus atitinkamą kodą, būtų iškoduojama, bei brėžė analogiškas paraleles su genu. Lotmanui tekstas, o ypač – simbolis, kaip ir genas, gali rekonstruoti ištikus kultūros klodus ir atkurti atmintį. Tekstas tarsi gėlės sėkla geba išsaugoti ir

---

⁷⁹ Poornima Paidipaty, „Tortoises all the way down‘: Geertz, cybernetics and ‚culture‘ at the end of the Cold War“. In: *Anthropological Theory* 2020, Vol. 20(1), p. 99.

⁸⁰ Ibid, p. 104.

⁸¹ Pasak Geertzo, religija – tai simbolių sistema, siekianti suformuoti tvirtas, viską apimančias ilgalaikes žmonių nuotaikas bei motyvacijas, kurdama visuotinės būties tvarkos sampratas ir apsiausdama šias sampratas tokia tikroviškumo skraiste, jog žmonių nuotaikos ir motyvacijos atrodo nepaprastai tikroviškos. Clifford Geertz, „Religija kaip kultūros sistema“, *Kultūrų interpretavimas*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš anglų k. vertė Edgaras Platelis, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 100-101.

⁸² Clifford Geertz, „Religija kaip kultūros sistema“, *Kultūrų interpretavimas*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš anglų k. vertė Edgaras Platelis, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 101.

⁸³ Ibid, p. 102.

atkurti ankstesnių savo struktūrų atmintį. Būtent tokie tekstai linkę į simbolizaciją ir tampa visuotiniais simboliais, taigi, mechanizmais, kurie rekonstruoja atmintį.⁸⁴

4.2. Lotmano simbolio samprata

Lotmano simbolio apibrėžimai irgi įvairuoja. Visų pirma jis pradeda nuo gana įprasto simbolio suvokimo kaip turinio, kuris yra išraiškos plotmė kitam, dažnai kultūriškai vertingesniam turiniui. Simbolio atveju, turinio ir išraiškos plotmės veikia kaip tam tikras tekstas, kuriam būdinga konkreti uždara reikšmė ir ryški riba, leidžianti išskirti simbolį iš jį supančio semiotinio konteksto. Ši savybė, anot Lotmano, simboliui yra esminga, kad galėtų tokiu būti.⁸⁵ Čia matyti, kaip Lotmanas pratęsia savo mintį, išplėtotą straipsnyje „Kultūros atmintis“, kad simbolis – toks elementas, kuris funkcionuoja savo sinchroniniame kontekste kaip svetimas, kitaip tariant, galima atpažinti, kad toks elementas egzistavo dar iki tol ir neapsiriboja vienu tekstu ar sinchroniniu kontekstu. Ši savybė yra būtina tam, kad būtų galima aktyvuoti jame išsaugotus praeities kontekstus.⁸⁶

Aiškindamas simbolio prasmę ir funkcionavimą Lotmanas vienu svarbiausių dėmenų laiko laikinį aspektą. Jis pažymi, kad simbolyje visuomet esama kažko archajiško, nes kiekvienai kultūrai reikia archaikos funkciją atliekančių tekstų klodo. Kitaip tariant, tokių tekstų, kurie susietų kultūrą ir joje cirkuliuojančius tekstus su jos ištakomis. Pasak Lotmano, svarbiausioji simbolių grupė yra itin archajiškos prigimties – jų ištakos siekia kultūrą iki rašto atsiradimo, taigi, dar žodinę kultūrą. Dėl to tokie simboliai kaip paprastos formos, nesunkiai nubraižomi ženklai veikė kaip suglaudintos kultūros atmintyje saugomų tekstų programos, ir nepaisant savo formos glaustumo ir paprastumo, sugebėjo išsaugoti itin plačius ir svarbius tekstus. Taigi, Lotmanas atkreipia dėmesį į paradoksą, kad kuo paprastesnis simbolis, tuo daugiau informacijos jis gali savyje išsaugoti.⁸⁷

Taigi, čia simbolis atsiskleidžia kaip dar viena mnemoninė technika, veikianti kultūroje, nukreiptoje ne į tekstų kiekio augimą, o pakartotinį jų produkavimą. Tokioje kultūroje veikia kitokios sąrangos kolektyvinė atmintis, kuriai nereikia rašto – jo vietą užima mnemoniniai

---

⁸⁴ Jurij Lotman, „Tekstas ir kultūros poligloteškumas“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 209.

⁸⁵ Jurij Lotman, „Simbolis kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 255.

⁸⁶ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 142.

⁸⁷ Jurij Lotman, „Simbolis kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 255.

simboliai. Tai gali būti natūralieji simboliai – tarkim, medžiai, uolos, dangaus kūnai, arba žmogaus sukurti simboliai – stabai, pastatai, ritualai, įtraukiantys šiuos vietoženklis ir šventas vietas. Ritualui čia tenka ypač svarbus vaidmuo – nežinant ritualo neįmanoma suprasti, kokias funkcijas atliko išlikę tokie objektai.⁸⁸

Lotmanas atkreipia dėmesį į paradoksą, kad rašto atsiradimas, užuot, kaip būtų buvę galima numanyti, komplikavęs kultūros struktūrą, ją supaprastino, nes nebelieka materialių mnemoninių simbolių – žodiniuose tekstuose jų nėra, jų galima aptikti nebent ritualuose kaip tekstuose. Materialūs objektai kaip mnemoniniai simboliai išlaiko sąlyginę reikšmę, nes egzistuoja ir už ritualo ribų. Be to, jie gali būti įtraukti į kelis skirtingus ritualus, kurie jiems suteikia skirtingas reikšmes.⁸⁹ Tai paaiškina, koku pagrindu Lotmanas į savo simbolio sąvoką įveda principą, kad simbolis yra nepriklausomas nuo savo struktūrinio konteksto – ar tai būtų žodinis tekstas, ritualas, istorinė epocha ar kita. Simbolis – yra tai, kas egzistuoja dar iki to konteksto, idealiai apima visas įmanomas savo reikšmes, kai kurios jų gali viena kitai prieštarauti, tačiau skirtinguose kontekstuose aktualizuojamos skirtingos jo reikšmės.

Būtent ši simbolio ypatybė, kad jis kaip užbaigtas tekstas neprivalo įsijungti į sintagminę seką, o jei jau ir įsijungia, nepaisant to išlaiko savo savarankišką prasmę ir struktūrą, įveda simbolį į laikinę apibrėžtį. Taip yra todėl, kad jis niekuomet nepriklauso vienam sinchroniniam pjūviui, o perveria jį diachroniškai. Jei „Kultūros atmintyje“ Lotmanas apie simbolį kalbėjo visų pirma kaip apie su praeities kontekstais susijusį fenomeną, tai čia akivaizdžiai įveda ir prieš tai buvusią tik numanomą ateities kategoriją – simbolis perveria sinchroninį kultūros pjūvį ateidamas iš praeities ir nueidamas į ateitį.⁹⁰

Įsirašydamas į laiko ašį, kurioje sujungia praeitį su dabartimi, simbolis pasirodo ne tik kaip tarpininkas tarp praeities ir ateities, bet ir kaip transformatorius, pats esąs dinamiškas kultūros elementas. Simbolis ne vien pats transformuojasi santykyje su kultūriniu kontekstu (žinoma, nepaisant šios transformacijos vis tiek išlaiko bent dalelę to, kas yra esmiškai nekintama ir tokiu būdu leidžia jį atpažinti), bet ir pats jį transformuoja. Kai simbolis realizuojamas konkrečiame

---

⁸⁸ Yuri Lotman, „An alternative: Culture without Literacy/Culture before Culture?“ In: *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*, translated by: Ann Shukman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1990, 249–250 p.

⁸⁹ Ibid, 250 p.

⁹⁰ Jurij Lotman, „Simbolis kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 256.

kontekste, jo invariantiška reikšmė įgyja variantus. Tai reiškia, kad konkrečios simbolio aktualizacijos, aktualizuojančios skirtingus simbolio aspektus, gali ženkliai skirtis viena nuo kitos. Itin svarbu tai, kad simbolio prasminės potencijos visad pranoksta jų konkrečią realizaciją – ryšiai, kuriuos simbolis sudaro pakliuvęs į kokią nors semiotinę aplinką, niekuomet neišsemia visų potencialiai įmanomų ryšių, kuriuos simbolis gali sudaryti. Tai sąlygoja prasmės rezervo susidarymą, kuris, savo ruožtu, suteikia simboliui galimybę keisti savo paties esmę, besisiejant netikėtais ryšiais su kontekstu, kuriame pasirodo, o sykiu ir netikėtai deformuoja patį kontekstą.⁹¹

Lotmanas simbolį atskiria nuo reminescencijos. Esminį skirtumą tarp jų jis brėžia remdamasis turinio ir išraiškos planų santykiu. Reminencijos, kitaip tariant – citatos, atveju, išorinis turinio-išraiškos planas nėra savarankiškas: jis nurodo į platesnį tekstą, su kuriuo santykinai yra metoniminiai. Simbolio atveju kitaip – tiek išraiškos, tiek turinio planai yra tekstai, kuriems būdinga uždara reikšmė ir iš jų supančio konteksto jų leidžianti išskirti riba.⁹² Kitas svarbus simbolio bruožas – kad jis egzistuoja dar *iki* konkreto teksto atsiradimo ir nuo to teksto *nepriklauso*, nes iš kultūros atminties rezervo patekęs į rašytojo atmintį atgimsta naujame tekste. Tačiau reminescencija (taip pat ir nuoroda, citata) yra organiška naujo teksto dalis, kuri funkcionuoja tik sinchronizuodamasi su nauju tekstu. Kitaip tariant, prasmė veikia. Taigi, čia galima įžvelgti dvikryptį judėjimą. Reminencija žymi judėjimą iš teksto į atminties gilumą. Tai reiškia, kad tekste aptikus ir atpažinus konkrečią simbolio aktualizaciją, tokią, kokia ji pasirodo konkrečiame sinchroniniame kontekste, judama gilyn į kultūros atmintį, kurioje glūdi simbolis, savyje talpinantis visas savo aktualizacijos galimybes – tai susiškaukia su minėtąja simbolio archaika. Tuo tarpu simbolis žymi priešingą judėjimo kryptį: iš atminties gilumos į tekstą. Kitaip tariant, kultūros atmintyje cirkuliuojantis simbolis veikia kaip tekstų generavimo mechanizmas, naujame tekste aktualizuojama kuri nors iš simbolyje kaip prasmų talpykloje glūdinčių prasmų, taip simbolis, pasirodydamas konkrečiame teksto kontekste, įgyja savo reikšmės variantą. Pasak Lotmano, tai, kas kuriant yra simbolis, skaitytojo suvokiama kaip reminescencija – kitaip tariant, simbolį rašytojas išplėtoja į tekstą, o skaitytojui tos atpažįstamos simbolikos reminescencija šį tekstą padeda suprasti.⁹³

---

⁹¹ Jurij Lotman, „Simbolis kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 256-257.

⁹² Ibid, p. 255.

⁹³ Ibid, p. 258-259.

Pasak Lotmano, tipiška simbolio veikla kultūroje pasižymi naujos patirties, kitaip tariant, naujos su kontekstu, kuriame pasirodo, įgyjamos informacijos kaupimu ir organizavimu apie save. Šitaip simbolis pavirsta atminties kondensatoriumi, kuris vėliau plėtojasi į tam tikrus siužetinius variantus, kurie, savo ruožtu, yra derinami prie kitų siužeto darinių. Svarbu atkreipti dėmesį, kad čia Lotmanas pamini ir tai, kad simboliui būdinga dėl daugybės transformacijų prarasti ryšį su pirminiu kontekstu, nors tai nereiškia, kad ši pirminė reikšmė panaikinama. Taigi, simbolis dalyvauja dvikrypčiuose procesuose, kurių metu jo sinkretinė forma projektuojama į siužetinius variantus, tačiau tuo pat metu yra transformuojama dėl grįžtamojo tekstų poveikio.⁹⁴

Taigi, Lotmanas apie simbolį kalba kaip apie vieną esminių kultūros atminties elementų. Netgi kalbėdamas apie simbolį poetinio teksto bei menininko individualumo kontekste, jis išryškina tai, kad simbolis į tekstą ateina iš kultūros atminties, archaikos funkciją atliekančių tekstų klodo, o menininko – sykiu ir poetinio teksto – individualumas pasireiškia ne vien per okazinių simbolių kūrimą, bet ir per tai, kaip aktualizuojami simbolinio pobūdžio vaizdiniai, kurie kartais gali būti itin archajiški. Teksto ypatingumas kyla iš to, kaip iš simbolių, kurių reikšmių sritis visuomet yra daugiareikšmė, suformuojamas tarpusavio ryšių tinklas, steigiantis „poetinį pasaulį“.⁹⁵

Vienas iš konkretesnių pavyzdžių, kaip simbolis veikia meniniame tekste, yra Lotmano atlikta Aleksandro Puškino puotos simbolikos analizė. Čia parodoma dar viena simbolio funkcija – kad simbolis veikia kaip siužetą generuojantis ir organizuojantis mechanizmas. Nagrinėdamas puotos įvaizdžio simboliką Puškino kūryboje, jis išskleidžia puotos įvaizdžio semantinį lauką – galima sakyti, atlieka „puotos“ sememos seminę analizę, išskaidydamas simbolį į jį sudarančius smulkesnius semantinius elementus siedamas jų vertes ir veiklas.⁹⁶ Kai simbolis veikia kaip siužeto „genų kondensatorius“, jis, priklausomai nuo to, kuri iš jo reikšmių aktualizuojama kontekste, motyvuoja vienokį ar kitokį siužeto posūkį⁹⁷. Čia mums įdomus simbolio funkcionavimo tekste modelis, kuris, kaip matysime, bus panašus į simbolio funkcionavimą kultūroje kaip tekste.

---

⁹⁴ Jurij Lotman, „Simbolis kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 264.

⁹⁵ Юрий Лотман, „Символ – ген сюжета“, *Семиосфера*, СПб: Академический проект, 2000., 225 p.

⁹⁶ Žr. Юрий Лотман, „Символ – ген сюжета“, *Семиосфера*, СПб: Академический проект, 2000

⁹⁷ Илья Калинин, „Symbol“, in: *The Companion to Juri Lotman. A Semiotic Theory of Culture*, edited by Marek Tamm and Peeter Torop, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2022, p. 217.

Pasako Lotmano, simbolis kūrybiniame procese veikia kaip reikšmių kondensatorius. Siužeto plėtojimas – tik kai kurių simbolių paslėptų potencialų atskleidimas, neišsemiantis visų simbolių glūdinčių reikšmių. Taigi, simbolis veikia kaip giluminis koduojantis mechanizmas, savotiškas „tekstinis genas“.⁹⁸ Tai susisieja su anksčiau aptartu simbolio palyginimu su gėlės sėkla – simbolių kaip sėkloje „genetiškai“ užkoduotos prasmės išsiskleidžia patekus į „dirvožemį“ – tekstą.

4.3. Simbolis kultūros atminties mechanizme

Simbolis konkrečiame tekste panašiai funkcionuoja ir kultūroje kaip savotiškame tekste. Šiame skyriuje daugiausiai dėmesio bus skiriama simboliui kultūros terpėje. Straipsnyje „Kultūros atmintis“ Lotmanas aprašo kalbinius elementus – čia kalbą, be abejo, suprantant plačiau nei vien natūraliąsias kalbas – kurie yra kintami, tačiau sykiu sugeba išsaugoti save sistemoje tiek kaip kintamus, tiek kaip nekintamus. Tokiu būdu vienas elementas prasiskverbia pro skirtingas kultūros būsenas ir šitaip jas sujungia tarpusavyje. Tačiau to būtina sąlyga – kad elementas turėtų santykinę autonomiją nuo struktūrinio konteksto, kuriame pasirodo. Tam, kad būtų galima rekonstruoti ankstesnius jo kontekstus, elementas savo sinchroniniame kontekste turi funkcionuoti kaip „svetimas“, kitaip tariant, kaip toks elementas, kuris nėra vien tos konkrečios struktūros, teksto, kuriame pasirodo, elementas. Lotmanas atkreipia dėmesį, kad žvelgdami į tokį elementą struktūrinių kontekstų, kitaip tariant, reikšmių sistemos skirtingų sinchroninių pjūvių, serijoje matysime ne tik jo stabilumą, bet ir nuolatinį kintamumą, priklausantį nuo kodo, pasitelkiamo tam elementui perskaityti.⁹⁹

Šiame kontekste Lotmanas įveda simbolinės funkcijos apibrėžimą. Pasak jo, tai tokia funkcija, kuri leidžia reikšmingam elementui atlikti mnemoninį vaidmenį. Vadinasi, simbolis šitaip susiejamas su atmintimi. Iš šios funkcijos galima išvesti, kad „simboliais vadinami visi ženklai, gebantys savyje sukonzentruoti, išsaugoti ir atkurti savo ankstesnių kontekstų atmintį“.¹⁰⁰ Taigi, Lotmano simbolis kultūros kontekste suvoktinas kaip talpa, kurioje reikšmės išsaugomos tam, kad vėliau, pasitelkiant tam tikrus kultūrinius kodus, galėtų būti vėl iškeltos į dabarties kontekstą, o tai, kaip šios reikšmės pasirodo esamajame kontekste, savo ruožtu, taip pat nugula į

---

⁹⁸ Юрий Лотман, „Символ – ген сюжета“, *Семиосфера*, СПб: Академический проект, 2000, p. 239.

⁹⁹ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 142.

¹⁰⁰ Ibid, p. 142.

šiā talpā ir yra išsaugojama. Taip laikui bėgant simbolio kontekstai, o sykiu – ir santykyje su kontekstais atsirandančios naujos prasmės, akumuliuojasi ir kaupiasi, tačiau taip pat išlieka ir kažkas nekintamo, kas simbolį daro atpažįstamą nepriklausomai nuo konteksto ir sujungia skirtingas laikines, kontekstines plotmes, leidžia atpažinti izomorfizmus tarp skirtingų kultūros būsenų ir reiškinių, tokiu būdu užtikrindami kultūros rišlumą.

Tačiau simbolių gebėjimas savyje sukcentruoti kultūros atmintį yra nevienodas. Kiek reikšmių simbolis gali sutalpinti, kokia yra jo reikšmės aprėptis priklauso ir nuo paties simbolio. Čia Lotmanas prisitraukia jau minėtą Turnerio skirtį tarp paprastų ir sudėtinių simbolių bei jo išskirtą paradoksa, kad kuo simbolis paprastesnis, tuo platesnė jo reikšmių sritis, o kuo sudėtingesnis – tuo jo reikšmė konkretesnė ir siauresnė. Anot Lotmano, toks pat atvirkštinės proporcijos principas galioja ir santykiui tarp simbolio ryšio su praeities kalba stiprumo ir semantinio žaismo lauko platumo. Simbolio reikšmė, remiantis Lotmanu, yra nepastovi ir nuolat kintanti priklausomai nuo konteksto, tačiau to kitimo mastas priklauso nuo minėtojo santykio: kuo ryšys su konkrečia praeities kalba stipresnis, tuo siauresnis semantinio žaismo laukas – taigi, būtų galima išvesti, kad tuo pastovesnė tokio simbolio reikšmė.¹⁰¹

Lotmanui Turnerio daroma skirtis tarp paprastų ir sudėtinių simbolių išlieka esmine. Jis aprašo, kaip paprasčiausieji simboliai, kuriuos galima sieti su tokiais baziniais konceptualiaisiais žymikliais kaip spalvos, garsai ar figūros, jungdamiesi dažnai sudaro sudėtingesnius kompleksinius simbolius, kurie, pavyzdžiui, priklauso religinei, valdžios simbolikai ir pan. Lotmanui taip pat svarbus ir glaudus santykis tarp simbolio ir ritualo, transformuojantis judesius, pozas, gestus į paprastuosius simbolius, kurie vėliau susijungia skulptūroje ir grafikoje.¹⁰² Tai Lotmanas parodo, plačiai pristatydamas Turnerio tyrinėjimus, kuriuose antropologas aprašo ndembų tautos pranašavimo praktikose naudojamą figūrėlę, pavadinimu *Chamuntang'a*, vaizduojančią susiritusį vyrą, sėdintį parėmusį delnais galvą, o alkūnes susidėjusį ant kelių. Tokia kūno poza – neapsisprendusio, permainingo, neperprantamo, nenuspėjamo ir tradicijų nesilaikančio žmogaus reprezentacija, kuri tradicijų puoselėjimą vertinančioje ndembų tautoje turi neigiamą konotaciją ir dažnai siejama su raganavimu, pavojingomis jėgomis.¹⁰³ Lotmanas ndembų

---

¹⁰¹ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 144.

¹⁰² Ibid, p. 145.

¹⁰³ Victor Turner, *Revelation and Divination in Ndembu Ritual*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1975, p. 221-223.

ritualinės figūrėlės *Chamuntang'a* gestinę išraišką – pagrindinius gestinius elementus ir jų bendrą konfigūraciją: sėdėjimą parėmus galvą delnu, alkūnę padėjus ant kelių – tiesiogiai susieja su prancūzų skulptoriaus Auguste'o Rodino skulptūra „Mąstytojas“. Pasak jo, šio gesto simbolizmas taip gerai atpažįstamas kultūroje, kad nebereikia atskiro paaiškinimo, kad skulptūra vaizduoja mąstantį žmogų – būtent šis gestas, o ne, tarkim, skulptūros proporcijos ar veido išraiška, perteikia intelektualumo reikšmę. Tą pačią kūniško gesto raišką Lotmanas mato ir dar viename kūrinyje – Williamo Shakespeare'o tragedijos *Hamletas* reprezentaciją teatre, konkrečiai – žymaus XVIII a. anglų aktorius Davido Garricko vaidinamą Hamletą ir jo sukurtą vadinamąjį „Hamleto tipą“, Europos scenose išlikusį per šimtą metų. Kurdamas Hamleto vaidmenį, jis pasitelkė tuos pačius gestinius elementus, tą pačią kūno pozą, pakeitęs svarbią detalę – nuo sėdimos pozicijos perėjo į stovimąją, tačiau liko parėmęs smakrą dešiniuoju delnu, o dešiniąją alkūnę kairiąja ranka. Susiejęs tokius išoriškai skirtingus objektus kaip ritualinę *Chamuntang'a'os* figūrėlę, „Mąstytoją“ ir Hamletą kaip aktorius įkūnytą literatūrinį personažą pagal plastinę-gestinę išraišką, Lotmanas taip pat susieja turinius ir teigia, kad šiuos tris įvaizdžius sieja tai, kad jie vaizduoja svarstantį, sprendimą priimančią žmogų. Būtent tai yra jų invariantinė reikšmė, kuri išlieka ta pati visuose skirtingose prigimties objektuose, tačiau kiekviename jų įgyja savų konotacijų, pvz., ndembų tautos atveju, turi neigiamą konotaciją, nes įtraukia ir papročio atmetimą: žmogus abejoja, o ne klusniai perima tradicijas. Suabejojimas tradicija šioje kultūroje siejamas su tokiomis neigiamomis žmogaus savybėmis kaip veidmainiškumu ir neapsisprendimu. Tuo tarpu europietiškoje kultūroje svyravimas, abejojimas siejamas su intelektualumu ir įgyja teigiamą vertinimą. Taigi, matyti, kaip čia veikia skirtingi kultūriniai kontekstai. Hamletas taip pat renkasi kelią, ir šis rinkimasis prilyginamas sąmonės aktui. Lotmanas apibendrina, kad besirenkantis kelią suvoktinas kaip naikintojas, pavojingas inovatorius arba, priešingai, kaip kas nors, kas yra apsisprendęs arba refleksyvus kaip veiklaus priešprieša. Pasak Lotmano, čia išryškėja ne vien priešprieša tarp individualybės ir tradicijos, bet ir tarp aktyvaus ir pasyvaus individo.¹⁰⁴ Visas šis aprašymas parodo, kad nepaisant skirtingo struktūrinio (kultūrinio, laikinio) konteksto simboliuje išlieka kažkas invariantiško, kažkoks reikšmės branduolys, tačiau aktualizuojamas skirtinguose kontekstuose jis įgyja skirtingas reikšmes ir vertinimus, kurie gali radikaliai skirtis vienas nuo kito. Tai parodo, kad simbolis net ir išlikdamas invariantišku išlieka stabilus reiškinys.

---

¹⁰⁴ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 145-146.

Lotmanas tokiu būdu suteikia įrankių nagrinėti įvairius simbolinį krūvį turinčius objektus ne vien kaip visumą, kaip sudėtingus simbolius, bet taip pat leidžia juos skaidyti į smulkesnius juos sudarančius paprastuosius simbolius, panašiai kaip anksčiau minėtu Puškino puotos simbolikos atveju. Šitaip atradę su jais kultūroje siejamas vertes, viena vertus, galime išskirti semantinį branduolį, kuris laikui bėgant išlieka invariantiškas ir atpažįstamas nepaisant visų kontekstų, kuriuose pasirodo, įtakos; kita vertus, atrasti, kaip šie paprastieji simboliai, baziniai konceptualieji žymikliai (pvz., spalvos, formos, kontrastai ir pan.), dalyvauja visoje kompleksinio simbolio reikšmėje – ir ar kartais nenutinka taip, kad atidesnė analizė atskleidžia, jog viena dalis vertybiškai prieštarauja kitai?

Abejonių kelia tai, kad Lotmanas renkasi susieti figūras, kurios priklauso skirtingoms kultūroms, to pernelyg nereflektuodamas ir tarsi priimdamas tai kaip savaime suprantamą, nors pastebi, kad jos vertinamos skirtingai: teigiamai ir neigiamai. Čia visų pirma turiu galvoje jo mintį, kad „visas potencialių reikšmių spektras slypi ndembų pranašautojo figūrėlėje“¹⁰⁵. Nors iš tiesų tiek ndembų *Chamuntang'a'os* figūrėlėje atpažįstami tie patys pamatiniai gestai kaip ir Rodino skulptūroje „Mąstytojas“ bei Garricko sukurtame „Hamleto tipe“ bei galime matyti, kad ir jų turiniai yra panašūs, remiantis tuo, kas Lotmano išdėstyta apie kultūros atminties mechanizmą ir simbolio vaidmenį jame, reikėtų manyti, kad esama genetinio ryšio tarp paprastojo simbolio, kurį atpažįstame *Chamuntang'a'oje*, ir „Mąstytojuje“ bei „Hamleto tipe“. Kitaip tariant, tai reikštų, kad visi šie trys objektai turėtų priklausyti vienai kultūrai, kurioje cirkuliuoja tie patys simboliai. „Mąstytojo“ ir „Hamleto tipo“ atveju, tai atrodo pakankamai įtikima – abu šie objektai priklauso europietiškajai kultūrai, todėl tikėtina, kad juose atpažįstamas paprastas simbolis – smakro parėmimo ranka gestas, nurodantis į mąstymo procesą – kyla iš to paties šaltinio. *Chamuntang'a'os* atveju, taip tvirtinti būtų problemiška, nes tokiu būdu reikėtų teigti, kad tuo metu, kai Rodinas kūrė „Mąstytoją“¹⁰⁶, o Garrickas „Hamleto tipą“, turėjo būti ryšys, kontaktas su

---

¹⁰⁵ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 146.

¹⁰⁶ „Mąstytojo“ figūra dažnai pasikartoja Rodino kūryboje – tiek skulptūrose ar jų kompozicijoje, tiek eskizuose. Tarkim, vienas jos prototipų – „Poeto“ figūra, pasirodanti pagal Dantės Alighieri'io *Pragarą* sukurtame portale *Pragaro vartai* (1880–1917). Pirmieji vieši šios skulptūrinės kompozicijos eskizai pasirodė maždaug 1875-aisiais, o prie darbo su šiuo kūriniu Rodinas sugrįždavo visą savo likusį gyvenimą. Figūra įkomponuota viršutinės portalo dalies centre, virš jos, pačiame portalo viršuje, trijų Šešėlių figūros, nurodančios į Poetą – šitaip jam suteikiamas didžiausias krūvis. Dirbdamas prie šio kūrinių Rodinas įtraukė ne vien tik Dantės *Pragarą*, bet ir apskritai visą didingų skulptūrinių portalų tradiciją, prasidedančią nuo IV a. Šv. Sabinos bažnyčios Romoje. Rodinas buvo gerai susipažinęs su Paskutinio Teismo ikonografija tapyboje. Rodino kompozicijoje Poeto-Mąstytojo figūra užima teisiančiojo Kristaus poziciją. Be to, Rodinas įkvėpimo sėmėsi ir iš Charles'io Baudelaire'o poezijos, ypač iš rinkinio *Pikybės*

ndembų tautos, įsikūrusios Rytų Afrikoje esančios dabartinės Zambijos šiaurės vakarinėje dalyje, kultūra, kurio metu šis simbolis – tiek pati plastinė, gestinė išraiška, tiek jos turiniai – būtų susieti su europietiška kultūra. Kad būtų galima sieti europietišką ir vieną iš Rytų Afrikos kultūrų tarsi turėtų būti suponuojama bendražmogiška plotmė, protokultūra. Vis dėlto šiuo atveju Lotmanas nepateikia duomenų, leidžiančių teigti, kad *Chamuntang'a'os* figūrėlėje matomas simbolis buvo perimtas europietiškosios kultūros, nebent šiuo sugretinimu būtų norima nurodyti į tam tikras tarpkultūrinės kategorijas.

Nors pavyzdžio pasirinkimas iš dalies galėtų kelti abejonių, manytume, kad pats Lotmano siūlomas modelis leidžia atskleisti, kaip praeities tekstai, nuolat iškildami iš praeities ir prisitaikydami prie naujų kontekstų, veikia kaip ašis, apie kurią steigiama bendrijos kultūra, kuri kultūrinių tekstų daugį susieja į rišlią visumą.

Kalbėdamas apie tai, kas simbolius paverčia paprastais ar sudėtingais, Lotmanas pabrėžia, kad tai priklauso ne nuo išraiškos struktūros, o nuo funkcijos, kuri įsteigia santykį tarp teksto, jo vartotojo ir kodo. Lotmano pavyzdys – XVIII a. Europos, pirmiausia – Prancūzijos, kultūra, prisotinta simbolinių senovės Romos įvaizdžių, istorijos detalių, į to amžiaus kultūrą pirmiausia patekusių per prancūzų istoriko Charles'io Rollino ir istoriko, filosofo Charles'io de Montesquieu raštus bei teatro kultūrą. Tokiu būdu šie simboliai tapo ir XVIII a. simboliais. Lotmanas aprašo fenomeną, kai metaforiškas romėniškų vardų vartojimas tapo simboliškai konkrečių individų kasdienio gyvenimo programa, ir taip iš istorinių vardų tapo kultūriniais simboliais. Kiekvienu konkrečiu atveju kalbama apie kompleksinį simbolį, apibrėžiantį individo gyvenimo kelią, tačiau visi šie atvejai kartu reprezentuoja romėniškumą – nors ir platų, daugiavalentį, bet visiškai realų ir atpažįstamą XVIII a. ženklą, kurį tokiu būdu galima suvokti kaip paprastąjį simbolį.¹⁰⁷

Lotmanas taip pat aprašo komplikuočiau atvejį, kai pro vieną simbolį „prasišviečia“ kitas, kurio atmintis nebūtinai yra įsisąmoninama, tačiau tam tikrais istoriniais momentais arba meniniuose tekstuose gali būti transformuota į sąmoningą jungtį tarp kultūrų. Pateikiamas

---

gėlės (*Les Fleurs du Mal*, 1857), tačiau, nors kai kurios jo skulptūros ar jų eskizai atpažįstami iš *Piktybės gėlių*, Baudelaire'o įtaka pasireiškė ne vien suteikiant vaizdinį, kuri galėtų būti transponuota į kultūrą, bet veikiau raginant menininką būti savo laikmečio kūrėju ir dogmatiškai nesekti istorine ir literatūrine tradicija, kuri aiškiai perteikta pirmuosiuose *Pragaros vartų* planuose bei laužyti konvencijas, kurias Rodinas gerai išmanė. Albert E. Elsen, *Rodin*, New York: The Museum of Modern Art, 1960, p. 35-41.

¹⁰⁷ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 146.

pavyzdys – XVIII a. rusų rašytojo, filosofo Aleksandro Radiščevo darbuose aprašytas tirono nužudymas, kuris yra ne individualus, o kolektyvinis aktas. Ši iš pažiūros perteklinė, daugybinė žmogžudystė – nes kiekvienas individas turi joje sudalyvauti – nurodo į romėniškąją kultūrą, Plutarcho Imperatoriaus Cezario mirties aprašymą: Cezarį nužudo ne vienas, bet grupė asmenų. Toks tirono nužudymas interpretuojamas kaip ritualinė auka už laisvę, tačiau kartu, kaip pažymi Lotmanas, čia matome ir Eucharistijos aktą – šiedu veiksmai tampa simboliniais kodais, apibrėžusiais XVIII–XIX a. pradžios politinę mintį. Tokiu būdu pro XVIII a. politinę koncepciją prasišviečia romėniškasis simbolizmas, per kurį empiriniai veiksmai transformuojami į kultūrinį tekstą, o pro jį, savo ruožtu, prasišviečia senovinis aukojimo simbolizmas. Į šį simbolių kompleksą taip pat pajungiamas ir krikščioniškasis simbolizmas, išsaugantis tokių sąmonės gelmių atmintį, kurių XVIII-asis amžius neįsisąmonino, bet kurios tapo relevantiškos romantizmo revoliucijų metu.¹⁰⁸

5. Dinaminių procesų kultūros atmintyje ir kultūros atminties nevienalytiškumo pavyzdžiai

Straipsnyje „Atmintis kultūrologijos požiūriu“ Lotmanas užsimena apie tai, kad kultūros atmintis yra ne tik vieninga, bet ir nevienalytė. Kitaip tariant, kultūros atmintis vieninga tik tam tikru lygmeniu, nes kultūra skyla į smulkesnius kolektyvus, kurie turi savitus kultūros atminties dialektus.¹⁰⁹ Taigi, net ir sinchroniškai egzistuoja skirtingos interpretacinės bendruomenės, kurios aktualizuoja skirtingus to paties kultūros reiškinių kontekstus, ir tokiu būdu to reiškinių supratimas gali skirtis. Čia vėl galime išvelgti santykį tarp to, kas individualu ir visuotina, kaip kultūros dinamizmo šaltinį. Individualumas čia, žinoma, pasireiškia ne pačia griežčiausia prasme, nes vis tiek kalbama apie bendruomenę, subkultūrą, kuri yra antiindividualus darinys, tačiau jos individualumo laipsnis didesnis negu visuotinės kultūros.

Visgi Lotmanas, užsiminęs apie šiuos atminties dialektus, čia sustoja ir daugiau jų nebediskutuoja, tačiau pasitelkiant jo pateikiamą instrumentarijų galima mėginti paaiškinti, kodėl ir kaip šie kultūros atminties netolydumai susiformuoja. Kaip buvo matyti, vienas iš dinamikos kultūroje ir jos atmintyje aspektų yra skirtingų vieno reiškinių (teksto, simbolio ir pan.) kontekstų

---

¹⁰⁸ Juri Lotman, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 146–148.

¹⁰⁹ Jurij Lotman, „Atmintis kultūrologijos požiūriu“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 295.

ar reikšmių aktualizavimas. Taigi, galima manyti, kad kai kada iš visos galimų aktualizuoti reikšmių aibės aktualizuojamos tokios, kurios gali netgi viena kitai prieštarauti. Viena iš priežasčių – skirtingi kodai, kuriuos pasitelkiant tekstas perkoduojamas, taigi, vienas kodas tarsi sietas atsijoja ir aktualizuoja kitas teksto reikšmes negu kitas kodas. Kodas, savo ruožtu, gali būti susijęs su tam tikru kultūros subkolektyvu, kuris turi ne vien savo kodą (ar kodų rinkinį), bet ir atminties dialektą. Kitaip tariant, galėtume manyti, kad iš kultūros atminties kaip visumos yra aktualizavęs tam tikrus kontekstus, dėl kurių skirtingi subkolektyvai ir jų kultūros atminties dialektai bei kodai gali skirtis tarpusavyje, kartais netgi ir radikaliai.

Kultūroje ir kultūros atmintyje vykstančius dinامينius procesus gerai atskleidžia įpaminklinimo praktikos bei diskusijos visuomenėje apie esamus arba naujai statomus paminklus. Per paminklų interpretacijų skirtumus galima aptikti skirtingas istorijos interpretacijas, skirtingą kultūros ar jos subkolektyvo kaip sistemos dinamiškumą arba statiškumą ir, be abejo, pačių kultūros tekstų reikšmių dinamiką. Galima svartyti, ar per nuolatinis teksto, simbolio perkodavimus, tai, kas juose yra invariantiška, neišsikreipia?

Rasa Antanavičiūtė, apžvelgdama nacionalinės valstybės istorijos ir atminties įpaminklinimo ir politinio ženklavimo praktikas taip pat kalba apie „iškraipymus“, pasireiškiančius šioje sferoje. Paminklai, kurių svarbiausia funkcija yra kažką priminti, įamžina faktus ir vardus, sudarančius vertybinę ir ideologinę valstybės pagrindą. Čia labai svarbus atrankos momentas, nes pasirinktųjų įvykių ir herojų visuma sudaro valstybės didįjį istorinį naratyvą, konstruojamą taip, kad legitimuotų ir pateisintų esamą valdžią, vyraujančią tvarką, kurtų pagrindus vieningai tos valstybės bendruomenei formuoti. Pasak Antanavičiūtės, tokia konstruojant didįjį naratyvą neišvengiama atranka lemia iškraipymus, kylančius iš to, kad atsiranda tokių istorijos tarpsnių, kurie iškrenta iš didžiojo naratyvo, yra jam nepatogūs ar neaktualūs, todėl juos linkstama užmiršti, o kiti kaip yra iškeliami, o kartais ir mitologizuojami, siekiant pabrėžti didžiojo naratyvo didybę.¹¹⁰

Čia aprašomas atrankos modelis primena simboliyje ir kultūros atmintyje aprašytą atrankos modelį – prisimenama selektyviai, derinant pagal kontekstą. Taigi, puikiai leidžiasi perteikiamas lotmaniškomis sąvokomis kaip parodantis dinaminio kultūros atminties mechanizmo veikimą. Visų pirma matyti, kad didysis naratyvas, kuris kaip toks yra sistema, nesisteminius elementus –

---

¹¹⁰ Rasa Antanavičiūtė, *Menas ir politika*, Vilnius: Lapas, 2019, p. 23.

neparankius ar neaktualiūs istorinius kontekstus – suspenduoja. Šio suspendavimo lygmuo, be abejo, priklauso nuo kultūros kaip sistemos statiškumo ar dinamiškumo. Statiškos kultūros griežčiausiu požiūriu pavyzdys – totalitarinė santvarka, kurioje veikia labai griežta į sistemą įtraukiamų tekstų, istorijos tarpsnių, asmenybių atranka, ir taip kuriamas vientisas, „neklystamas“ naratyvas, viena kultūros atminties versija, o alternatyvios periferinės versijos yra atmetamos, nors tai nereiškia, kad jos negali egzistuoti. Dinamiška kultūra kaip sistema vis tiek turi tam tikrą pagrindinį branduolį, tačiau jai būdingas didesnis daugiabalsiškumas, taigi, nors galima išskirti tam tikrą sisteminį naratyvą, čia paraleliai gali egzistuoti nesisteminiai naratyvai. Vis dėlto turbūt reikėtų įsivaizduoti šio dinamiškumo ribą, kai periferiniai tekstai ir naratyvai tampa tokie semantiškai nesuderinami su esančiais centre, kad jiems egzistuoti kartu tampa neįmanoma.

Visgi čia klausimų kelia žodis „iškraipymas“, kuris implikuoja, kad istorijai turėtų galioti tiesos, tikrovės kategorijos, o tai, be abejo, problemiška. Tačiau ir pats Lotmanas vartoja žodį „išsikreipimas“, tarkim, kalbėdamas, kaip objektas „išsikreipia“, kai yra aprašomas sistemoje. Vis dėlto Lotmanas mėgina užčiuopti tai, kas leistų kalbėti apie tikrovę. Jam tai – sistemos invariantiškumas, tokie sistemos elementai, kurie net ir vykdant transformacijas išlieka nekintami.

Visgi norėtusi ši nekintamumo kriterijų išplėsti. Idealiu požiūriu, tiesa būtų galima laikyti visų įmanomų tam tikros kultūros atmintyje esančios reikšminės struktūros (simbolio, teksto ir pan.) reikšmių, taigi, ir visų tos struktūros kontekstų visumą. Tačiau neįmanoma vienu kartu aprėpti visų tos struktūros praeities kontekstų, taigi, žvelgiant į diachroninę gelmę. Be to, kultūra yra nevienalytė ir sinchroniškai, todėl struktūra įgyja reikšmių ir pasirodydama skirtinguose kontekstuose vieno laikinio pjūvio ribose. Tai reiškia, kad yra būtina kontekstų atranka, ir priklausomai nuo to, kokie kontekstai aktualizuojami, o kokie – deaktualizuojami, pamirštami, kontekstinės tos pačios struktūros aktualizacijos gali skirtis viena nuo kitos ar gali būti nesuderinamos.

Lietuvos kultūriniame kontekste ryškus to pavyzdys – diskusijos dėl sprendimo nugriauti arba palikti Petro Cvirkos paminklą Vilniuje. Cvirka – istorinė asmenybė, vargu, ar galima laikyti jį simboliu ar tekstu, tačiau diskursas apie jį gerai iliustruoja, viena vertus, reikšmių dinamiką kultūros atmintyje, kas ir yra pagrindinis šio darbo objektas, kita vertus, skirtingų atminties dialektų ir interpretacinių bendruomenių koegzistavimą viename kultūros laikiniame pjūvyje, taigi, ir kultūros atminties nevienalytiškumą. Diskurse apie Cvirkos paminklą išryškėja įtampa tarp

dviejų pagrindinių Cvirkos kaip istorinės asmenybės vaidmenų – rašytojo ir politinio veikėjo.¹¹¹ Cvirka buvo ir viena, ir kita, tačiau skirtingos visuomenės grupės, aktualizuodamos skirtingus kontekstus, sukuria du tos pačios figūros variantus, kurie yra priešinami vienas kitam. Argumentuojantieji už paminklo Cvirikai nukėlimą Cvirką suvokia kaip politinį veikėją, kolaborantą, išdavusį tėvynę, yra linkę jį kriminalizuoti. Jei jų argumentacijoje Cvirka pasirodo ir kaip rašytojas, tai tik tam, kad šis argumentas būtų atmetas kaip nepakankamai svarus palikti paminklą neliestą. Taigi, ši interpretacinė grupė aktualizuoja kontekstus, susijusius su Cvirkos politine veikla, kolaboracija su sovietų valdžia. Čia prisitraukiami tokie tekstai kaip nekupiūruotos Cvirkos kalbos, kuriose aiškiai atsispindi Cvirkos simpatijos okupacinei sovietų valdžiai Lietuvoje, oficialūs dokumentai, skundai, laišakai, kuriuose užfiksuota prosovietinė Cvirkos pozicija.¹¹² Pasisakančiuosius prieš Cvirkos nukėlimą galima padalinti į dvi grupes. Pirmųjų argumentacijoje Cvirka visų pirma figūruoja kaip rašytojas, dėl savo literatūrinių kūrinių kokybės nusipelnęs svarbios vietos Lietuvos literatūros lauke. Jie neneigia Cvirkos kolaboracijos faktų, tačiau komplikuoja juos, prisitraukdami papildomus kontekstus. Pavyzdžiui, įtraukia liudijimus, atskleidžiančius komplikuatą Cvirkos santykį su užimtomis pareigomis, be to, atkreipiamas dėmesys į Cvirkos literatūros kūriniuose pasirodančius antisovietinius motyvus, konkrečiai – romano *Upė negrižta* rankraštis, kuriame galima atrasti su stalinistinio režimo normomis detalių, taip mėginant Cvirką reabilituoti. Dar vienas mėginimas Cvirką reabilituoti – atkreipti dėmesį į jo mirties aplinkybes. Remiantis liudininkų pasakojimais, galima įtarti, kad jis palengva nuodijosi, o to priežastimi laikomas jo santykis su kolaboracine valdžia. Tokiu būdu kuriamas Cvirkos kaip tragiško likimo asmenybės vaizdins.¹¹³ Vis dėlto dar viena grupė argumentuojančiųjų prieš paminklo nukėlimą siūlo neskaidyti Cvirkos kaip istorinės asmenybės į Cvirką–rašytoją ir Cvirką–politinį veikėją. Jie siūlo jį palikti hibridine figūra, atsisakant kurti vieną „teisingą“ naratyvą ir

---

¹¹¹ Pavyzdžiui, žr. NARA tinklalaidė, „Cvirkos klausimas“, *Nara*, 2019-07-22. Prieiga internetu: <https://nara.lt/lt/articles-lt/cvirkos-klausimas> [žiūrėta: 2022-05-23]

¹¹² Pavyzdžiui, filosofės Nerijos Putinaitės mintys (Dalia Plikūnė, „Garsusis Petras Cvirka: Vilniaus centre stovi paminklas visai ne rašytojui“, *Delfi.lt*, 2017-11-11. Prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/garsusis-petras-cvirka-vilniaus-centre-stovi-paminklas-visai-ne-rasytojui.d?id=76317533> [žiūrėta: 2022-05-23]; T. p. Daiva Vilkelytė, „Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centro ekspertinė išvada apie P. Cvirką“, *Genocid.lt*, 2019-11-04. Prieiga internetu: http://genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2019/20191211_cvirka_ekspertine_isvada.pdf [žiūrėta: 2022-05-23]

¹¹³ Pavyzdžiui, Gasparas Aleksa, „Viešas laiškas Remigijui Šimašui: „Petras Cvirka - tragiško likimo tėvynainis““, *15min.lt*, 2019-05-17. Prieiga internetu: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/viesas-laiskas-remigijui-simasiui-petras-cvirka-tragisko-likimo-tevynainis-285-1145732> [žiūrėta 2022-05-23]

palikti daugiabalsę diskusinę erdvę.¹¹⁴ Tiek laikančiųjų Cvirką visų pirma politiniu veikėju, tiek pirmiausia rašytoju argumentacija išlieka dualistinėje ašyje „arba–arba“, kuri yra redukcionistinė. Mėginantieji išlaikyti dinamišką dviejų vienas kitam prieštaraujančių, nes aktualizuojančių skirtingus kultūros atmintyje išsaugotus kontekstus, diskursų santykį, nesiekia nei Cvirkos išteisinti, nei jį vienareikšmiškai eliminuoti kaip nesisteminių elementą.

Žiūrint iš Lotmano kultūros semiotikos pozicijos, pastarieji siekia didesnio sistemos paslankumo, taigi, ir dinamiškumo, nes siūloma atsisakyti mėginimo pajungti su Cvirka kaip istorine asmenybe, neskiriant jo į rašytoją ar politinį veikėją, susijusius kontekstus vieningai sistemai. Gebėjimas vienu kartu apimti šiuos skirtingus kontekstus, nepaisant jų poliarizacijos, priartina prie didesnės „tiesos“, nes taip kultūros atminties objektas, šiuo atveju, Cvirka, parodomas aktualizuojant skirtingus kontekstus. Vis dėlto šių dviejų aktualizacijos kryptių išlaikymas nereiškia, kad taip pateikiamas visapusis vaizdas.

Vis dėlto kažkokia atranka turi būti, reikalinga įsivesti modeliuojančią sistemą, antraip nepavyktų užčiuopti reikšmės informacijos sraute. Taigi, sisteminimas yra supratimo ir komunikacijos sąlyga, tačiau reikia nepamiršti, kad to kaina – kad tam tikri kontekstai prarandami ir gautas susistemintas vaizdas nėra ir negali būti visuotinis. Čia galima prisiminti garsiąją indų parabolę apie aklius išminčius ir dramblių: čiupinėjančiam šoną išminčiui dramblys atrodo kaip siena, o uodegą – virvę ir pan., tačiau jeigu kiekvienas iš jų čiupinėtų bent po keletą kūno dalių, turėtų adekvatesnį įsivaizdavimą, kas yra dramblys. Panašiai ir kelių kontekstų aktualizavimas vienu metu arba didesnis nesisteminių elementų išlaikymas sistemoje padeda geriau užčiuopti kultūros reiškinių sudėtingumą.

Tikrai ne kiekvienas paminklas kaip objektas yra simbolis. Ko gero, tam kad jis tokiu taptų, jis turi įgauti tirštą reikšminį krūvį, tapdamas semiotiškai perkrautu tekstu, būti įtrauktas į tam tikras ritualines praktikas ar, prisimenant Geertzą, veikti kaip tam tikras kultūrinis modelis, teikiantis programas, leidžiančias organizuoti visuomenės elgesį formuojančius socialinius ir psichologinius procesus. Vilniaus miesto erdvėje turbūt geriausias toks pavyzdys būtų Adomo

---

¹¹⁴ Pavyzdžiui, žr. NARA tinklalaidė, „Cvirkos klausimas“, *Nara*, 2019-07-22. Prieiga internetu: <https://nara.lt/lt/articles-lt/cvirkos-klausimas> [Žiūrėta: 2022-05-23]

Mickevičiaus paminklas, prie kurio 1987 m. rugpjūčio 23 d. įvyko pirmasis nesankcionuotas mitingas, skirtas Molotovo–Ribbentropo pakto metinėms paminėti bei atkreipti dėmesį į jo padarinius, tarp jų – Baltijos šalių okupaciją. Nuo to laiko mitingai prie paminklo vyksta kasmet, taip minint ne vien Molotovo–Ribbentropo pakto metines, buvusias prielaida šiam ritualui įsisteigti, bet ir pirmąjį 1987 m. įvykusį mitingą, reiškusį pamažu laisvėjančius okupacinės sovietų valdžios gniaužtus ir Lietuvos tautinio atgimimo pradžią. Remiantis vieno iš mitingo organizatorių Juliaus Sasnausko prisiminimais, kuriais vienuolis pasidalino viename interviu Lietuvos Radijui, mitingo vieta Mickevičiaus paminklas pasirinktas neatsitiktinai. Viena vertus, tai vieta, iš kurios galima greitai pabėgti, jeigu milicija imtųsi agresijos prieš mitinguotojus. Kita vertus, Mickevičiaus paminklas pasirinktas kaip vienintelis, turintis patriotinę idėją dėl Mickevičiaus biografijos ir likimo.¹¹⁵ Pastarasis šiame darbe aktualiausias. Mickevičius – svarbi figūra rezistencinėje anticarinėje veikloje, be kita ko – Filomatų draugijos steigėjas, už veiklą joje kalintas, o vėliau išstremtas iš Lietuvos.¹¹⁶ Taigi, lietuvių priešinimasis okupacinei sovietų valdžiai įrašomas į tą pačią paradigmą, kaip ir Mickevičiaus kova prieš carinės Rusijos valdžią. Čia galima užčiuopti tą patį simbolinį kodą „pavergtos tautos priešinimasis pavergėjų tautai“, aktualizuojamą skirtinguose istoriniuose kontekstuose ir taip papildančią naujomis reikšmėmis. Be to, „valstybės–agresoriaus“ teminį vaidmenį, kaip sakytume greimiškos semiotikos terminais, atliekančiose figūrose „Carinė Rusija“ ir „Sovietų sąjunga“ taip pat galima išvelgti invariantišką struktūrą, nes tai yra skirtingos tos pačios kultūros laikinės būsenos. Tas pats pasakytina ir apie kitoje ašies pusėje esančią Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę–Abiejų Tautų Respubliką ir Lietuvą.

Taigi, pro 1987 m. rugpjūčio 23 d. protestą prasišviečia kitas čia aktualizuojamas kontekstas – Mickevičiaus įkūnijamas pasipriešinimas caro valdžiai, panašiai, kaip, remiantis anksčiau aptartu Lotmano aprašymu, pro XVIII a. politines koncepcijas prasišviečia romėnų tekstai. Čia atpažįstame ir tai, ką Nietzsche'ė rašė apie monumentalų požiūrį į praeitį: toks požiūris šiuolaikiniam žmogui naudingas tuo, kad leidžia suvokti, „kad kadaise buvusi didybė bent kartą buvo *įmanoma* ir todėl visiškai gali tapti *įmanoma* dar kartą; jis drąsiau žengia savo keliu, nes

---

¹¹⁵ LRT RADIJO laida *Ryto garsai*: „J. Sasnauskas apie 1987 m. mitingą: pasirinkome vietą, iš kurios lengva pabėgti“, *LRT.lt*, 2017.08.23, prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/183819/j-sasnauskas-apie-1987-m-mitinga-pasirinkome-vieta-is-kurios-lengva-pabegti> [žiūrėta: 2022–05–18].

¹¹⁶ Roman Koropeckyj, *Adam Mickiewicz: the Life of a Romantic*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 2011, p. 50–55.

silpnumo akimirkomis jį apninkanti abejonė, ar tik jis nesiekias neįmanomo dalyko, yra pašalinta“.¹¹⁷

Visgi galima žengti dar vieną žingsnį toliau ir išvelgti dar gilesnį prasišviečiantį simbolinį kodą. Baltijos šalių pasipriešinimą okupacinei sovietų valdžiai, kurio viena iš apraiškų buvo protestai Baltijos šalyse 1987 m. rugpjūčio 23 d., tarp jų – ir mitingas prie Mickevičiaus paminklo Vilniuje, taip pat ir šiame kontekste Mickevičiaus reprezentuojamą LDK/ATR pasipriešinimą caro valdžiai galima traktuoti kaip biblinio siužeto apie Dovydą ir Galijotą¹¹⁸ transformacija. Galima žvelgti netgi dar plačiau, nes Dovydo ir Galijoto dvikova pasirodo izraeliečių karo su filistiniais kontekste, kai izraelitai buvo filistinų nelaisvėje¹¹⁹. Beje, diskurse apie Sąjūdį ir disidentinę veiklą sovietmečiu dažnai tiesiogiai pasitelkiama analogija su Dovydo ir Galijoto kova. Vienas pavyzdžių – Juozo Saboliaus ir Virginijaus Savukyno dokumentinis filmas apie Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos leidybą sovietinės spaudos metais pavadintas *Dovydas prieš Galijotą*, tokiu būdu eksplicitiškai susiejant disidentinę veiklą su šiuo bibliniu motyvu. Čia matome panašius procesus, kuriuos atskleidė Lotmanas, Radiščevo aprašytą Cezario nužudymą kaip ritualinę auką susiejęs su dar gilesne Eucharistijos auka.

Grįžtant prie paties paminklo, jo reikšmė taip pat dinamiška. Skulptoriaus Gedimino Jokūbonio suprojektuotas paminklas atidengtas 1984 m., taigi, dar iki 1985 m. prasidėjusios Perestroikos, tad paminklas, ko gero, visų pirma buvo atidengtas Mickevičiui kaip rašytojui, tačiau jame taip pat glūdėjo galimybė būti aktualizuotam kaip politiniam veikėjui. Čia reikia pridurti, kad, kitaip nei Cvirkos atveju, šiedu Mickevičiaus teminiai vaidmenys vienas su kitu nekonzfliktuoja, o netgi Po trejeto metų tai įvyko, įvedus rezistencinio judėjimo už Lietuvos ir visų Baltijos valstybių nepriklausomybės nuo Sovietų sąjungos kontekstą. Dabar simbolinį krūvį įgijęs ne vien pats paminklas kaip Mickevičiaus atvaizdas, bet ir jį supanti erdvė, kuriame vyko mitingas, laikomas

Paties Mickevičiaus įpaminklinimo Vilniuje taip pat įdomi kultūros dinamikos aprašymo požiūriu. Apie paminklą Mickevičiui imta mąstyti jau nuo XIX a. vidurio, tačiau carinės Rusijos valdžios sąlygomis tai įgyvendinti buvo neįmanoma. Vis dėlto XIX–XX a. sandūroje, kai Vilniuje

---

¹¹⁷ Friedrich Nietzsche, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“, in: Kultūra ir istorija, sudarė Vytautas Berenis, iš vokiečių k. vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1996, p. 52–53.

¹¹⁸ 1 Sam 17

¹¹⁹ Ts 13: 1; 1 Sam 5, 6, 13: 17–19

suaktyvėjo miesto erdvių ženklimas imperiniais paminklais, tikintis tokiu būdu konsoliduoti stačiatikius, o vietiniams kitataučiams pademonstruoti Rusijos imperijos galybę ir įrodyti istorinį krašto rusiškumą. Tačiau kol carinė valdžia žymėjo Vilniaus gatves, lenkakalbiai vilniečiai atidenginėjo paminklus saviems nacionaliniams herojams Šv. Jonų bažnyčioje, tokiu būdu apeidami draudimą viešose vietose statyti įamžinimo ženklus ne rusų stačiatikių atstovams. Taip 1899 m. šimtųjų Mickevičiaus gimimo metinių proga pietinėje Šv. Jonų bažnyčios navoje atidengta paminklinė lenta.¹²⁰ Taigi, čia puikiai matyti įtampa tarp centro ir periferijos: periferijoje vyko analogiški centrui kultūros atminties ženklavimo procesai, tik buvo pasirinktos skirtingos figūros ir atitinkamai formuojamas periferinis lenkiškai kalbančios Vilniaus bendruomenės naratyvas, alternatyvus dominuojančiam Rusijos imperijos naratyvui, atitinkamai besistengusiam panaikinti nesisteminius elementus, ko akivaizdus įrodymas – prieš tautines mažumas Rusijos imperijoje vykdyta aktyvi represinė politika. Tačiau po Pirmojo pasaulinio karo Vilniui atitekus Lenkijai, Rusijos imperijos valdžios laikais buvęs periferinis lenkakalbių vilniečių naratyvas tapo centriniu. Netrukus imtasi įgyvendinti svajonę įpaminklinti Mickevičių, tačiau šiems planams visgi nebuvo lemta išsipildyti dėl sunkumų vykdant konkursą ir renkant tinkamą kandidatą paminklui, o vėliau dėl galiausiai jį išrinkus užklupusio Antrojo pasaulinio karo. Buvo svarstyta dėl kelių vietų šiam paminklui, bet galiausiai pasirinktos Bernardinų sodo prieigos, esančios dabartinių Maironio ir Barboros Radvilaitės gatvių sankryžoje, kur ir stovi dabartinis Mickevičiaus paminklas.¹²¹

Nors patys paminklai simboliais gali ir nebūti, juose kaip tekstuose galima atpažinti simbolinių elementų, kurie juose aktualizuojami. Kartais ši aktualizacija gali būti visiškai tiesioginė, tarkim, Lukiškių aikštės memorialo, skirto kovojusių ir žuvusių už Lietuvos laisvę atminimui, konkurso antrosios vietos laimėtojo skulptoriaus Arūno Sakalausko Vytį vaizduojanti skulptūra *Laisvės karys*, galiausiai atidengta prie Kauno pilies. Visgi kartais simboliniai elementai gali pasireikšti nebūtinai akivaizdžiai ar konkrečiai. Tarkim, tam tikrą simbolinę funkciją gali atlikti ir plastinės paminklo savybės.

Taigi, paminklų reikšmės dinamikos aprašymui svarbios ir paminklo plastinės savybės. Federico Bellentani ir Mario Panico išskiria kategorijas, relevantiškas materialiajam paminklų

---

¹²⁰ Rasa Antanavičiūtė, *Menas ir politika*, Vilnius: Lapas, 2019, p. 106–107.

¹²¹ *Ibid*, p. 204–227.

analizės lygmeniui: 1) dimensijos: didelis/mažas, platus/siauras, aukštas/žemas; 2) vieta: aukščio lygis, atstumas/artimumas, interakcijos kampas; 3) konstrukcinės medžiagos: masyvumas/tuštumumas, paviršiaus tekstūra; 4) topologinė organizacija: forma, figūra; 5) eidetinė organizacija: reguliarumas/nereguliarumas, išlinkimas; 6) chromatinė organizacija: spalvos, šviesumas/tamsumas, apšvietimas. Į vizualinę paminklų reprezentaciją atsiremia simbolinis lygmuo. Pasak Bellentani ir Panico, medžiaga, tarkim, akmuo, pati iš savęs negali tiesiogiai komunikuoti konkrečių reikšmių. Ji veikia žymi tam tikrus nusistovėjusius interpretacijų dėsnumus, pavyzdžiui, kai semiotiniai resursai buvo pakartotinai pasitelkiami konkrečioms reikšmėms perteikti. Taigi, jei paminklas aukštas, jis nebūtinai turi perduoti su galia susijusias reikšmes vien dėl savo aukščio, o stiklinė skulptūra – skaidrumo reikšmes vien dėl to, iš kokios medžiagos yra sukonstruota.¹²²

Visgi šios plastinės paminklų savybės gali veikti kaip paprastieji simboliai, Lotmano aprašyti remiantis Turneriu. Vyčio atveju, kur Vytis kaip palyginus sudėtingesnis simbolis komunikuoja konkretesnes reikšmes – nors jį įprasta sieti su beveik išskirtinai lietuvių kultūra, kaip ilgametis Lietuvos valstybingumo simbolis, jo reikšmių sritis yra platesnė, nes yra sietinas ir su buvusiomis Lietuvos didžiosios kunigaikštystės teritorijomis, tarkim, Baltarusija: Vytis aktyviai naudojamas Baltarusijos opozicijos ir su ja solidarizuojančiųjų simbolikoje. Tačiau vis tiek galima sakyti, kad Vytis kaip sudėtingas simbolis perteikia konkrečias, su konkrečiomis kultūromis susijusias reikšmes, o jo signifikacijos sritis palyginus apibrėžta ir ribota, kas, kita vertus, jokiū būdu nereiškia, kad reikšmė yra negili ir paviršutiniška. Visgi paprastieji simboliai ar simboliniai elementai, kaip jau buvo išryškinta Lotmano, pasižymi gerokai platesne reikšmių sritimi, dėl ko reikšmė tampa gerokai abstraktesnė. Dėl to jie geba netiesiogiai – sąmoningai ar nesąmoningai – perduoti įvairius naratyvus.

Vienas iš tokių plastinių skulptūros požymių – masė. Sergei'us Krukas, aprašydamas masę kaip išskirtinį skulptūrų plastinį požymį, teigia, kad masę apibrėžia sunkio ir inercijos jėgos, turinčios potencialą siūlyti meno kūrinio konotacijas. Remdamasis tuo Krukas išskiria tris paminklų kategorijas: statiškus, dinamiškus ir dvilypius. Šioms kategorijoms paminklai gali būti priskiriami pagal tai, kaip juose, pasitelkiant įvairias konstrukcines technikas, pasirodo masė.

---

¹²² Federico Bellentani, Mario Panico, „The Meanings of Monuments and Memorials. Toward a Semiotic Approach“, *Punctum* 2(1), 2016, 37-38.

Paminklai reprezentuoja tam tikras konkrečias tapatybes ir įvykius, o jų masė kaip plastinis ženklas perteikia papildomas konotacijas, kaip antai stabilumas, kismas, judėjimas, sąstingis, lėtumas, greitis ir taip suteikia galimybę labiau niuansuotai skulptūros interpretacijai.¹²³ Paskutinis teiginys atskleidžia santykį tarp skulptūroje pasirodančių sudėtingų simbolių ar konkrečių naratyvų, eksplicitiškai komunikuojančių palyginus apibrėžtas vertes, ir paprastųjų simbolių, perteikiančių gerokai bendresnes idėjas, neapsiribojančias vienu konkrečiu naratyvu (pvz., Rusijos imperijos rusų stačiatikių kultūrą įtvirtinantis diskursas, Lietuvos valstybingumo diskursas, lenkų nacionalizmo diskursas ir pan.), o komunikuojančias gana abstrakčias vertes, kaip antai galia, laisvė, didybė ir pan.

Masė, masyvumas kaip plastinė paminklų savybė buvo ypač plačiai taikoma sovietinėje skulptūroje. Jau nuo pat bolševikinės vyriausybės įsteigimo 1918 m. susirūpinta atminimo ženklų kaip politinės komunikacijos priemonių statymu. Skulptūros „monumentalumas“ (*monumentalnost'*) kaip glaudus architektūrinės kompozicijos ir jos aplinkos ryšys, turintis nuolatinės struktūros prigimtį, tapo esminiu kriterijumi, o projektai, kuriems trūkdavo monumentalumo, statiškumo ir didingumo, būdavo atmetami. Reikia turėti omenyje, kad monumentalumas ir kartu su juo ateinantys masyvumas ir dideli tūriai atsirado ne vien ideologiniu pagrindu, nes naujų industrializuotų rajonų kūrimasis ir jų urbanistinis planavimas reikalavo didelių erdvių, o šios, savo ruožtu, didelių skulptūrinių elementų, kad kompozicijoje būtų pusiausvyra. Vis dėlto kuo toliau, tuo labiau paminklo kaip didingą istorinį įvykį ar iškilią viešą asmenybę vaizduojančio kūrinio monumentalumas Sovietų sąjungoje imtas sieti su mase ir dydžiu.¹²⁴ Taigi, matyti, kad masyvumas kaip plastinė savybė susiejamas su tokiomis vertėmis kaip didybė, amžinumas, galia. Kaip ir būdinga simboliui, ši sąsaja nėra visiškai arbitrali, nes esama natūralaus sąryšio tarp materialios išraiškos ir jos reprezentuojamos vertės. Be abejo, galios diskurso komunikavimas per masyvias skulptūras nėra sovietų išradimas – tą patį paprastąjį simbolį galima atpažinti ir Trečiojo reicho, Rusijos imperijos monumentuose, o užuomazgų galima rasti ir Antikoje (pvz., garsusis Rodo kolosas – milžiniška statula saulės dievui Helijui).

Beje, diskusijų apie tai pasirodė neilgai trukus po to, kaip 1918 m. balandžio mėn. buvo išleistas bolševikų valdžios įsako nugriauti visus carui ir jo tarnams pastatytus paminklus bei vietoj

---

¹²³ Sergei Kruk, „The mass: A neglected plastic sign of sculpture“, In *Punctum*, 5(2), 2019, p. 91.

¹²⁴ Ibid, 2019, p. 98–99.

jų statyti naujus, įamžinančius rusų socialistinės revoliucijos didybę. Tarp daugybės kitų, Maskvoje buvo atidengtas paminklas sovietinei Konstitucijai, beje, pastatytas vietoje Rusijos–Turkijos karo didvyrio generolo Michailo Skobeleva paminklo. 26 metrų aukščio obelisko formos memorialas su skulptūrine kompozicija, kurios formos gana akivaizdžiai nurodė į helenistinę Samotrakės Nikės skulptūrą, sulaukė meno kritiko Nikolajaus Nikolajevičiaus Punino priekaištų. Pasak jo, semtis įkvėpimo iš antikinio meno, o ir apskritai statyti paminklus revoliucijos herojams nėra visiškai komunistinė idėja, kadangi komunizmas neturėtų puoselėti individualaus heroizmo. Punino manymu, socialistinė skulptūra turėtų laužyti visas anksčiau gyvavusias tradicijas, atsisakyti figūratyvių monumentų ir pirmenybę teikti geometrinėms formoms. Kaip puikų modernaus monumento pavyzdį Puninas nurodė į Vladimiro Jegrafovičiaus Tatlino projektą – net 400 metrų aukščio plieninę konstrukciją, susidedančią iš dviejų susipynusių metalinių spiralių, palaikančių tris judančius, visiškai įstiklintus kambarius. Vis dėlto šis projektas net nebuvo svarstytas. Pirmą, tokio mastelio skulptūrą būtų be galo sunku įkomponuoti į architektūrinę erdvę; antra, toks avangardizmas būtų nesuvokiamas masėms, o juk, remiantis Vladimiro Maksimovičiaus Fričės¹²⁵ žodžiais, visur dygstantys memorialai turi miesto struktūroje kurti tam tikrą istorinę ir kultūrinę erdvę, kad sovietinis pilietis, kad ir kur benueitų ir kad ir kur bekristų jo žvilgsnis, turi nuolatos būti supamas herojiškos praeities, herojiškų žmonių iš įvairių epochų ir kultūrų atsiminimų, kad taip į jo sielą būtų įdiegtas heroizmas. Norint tai pasiekti, skulptūra turi būti lengvai interpretuojama, kad plati auditorija pajęgtų suprasti memorialų komunikuojamas reikšmes.¹²⁶ Šiame diskurse išryškėja tai, kad bolševikų vykdomas ikonoklazmas, kai iškilų carinės Rusijos imperijos figūrų panteonas sunaikinamas ir pakeičiamas sovietinių didvyrių panteonu yra nepakankamas veiksmas, nes nesikeičia ar menkai keičiasi išraiškos strategija; be to, asmenybių įpaminklinimas, atidžiau įsižiūrėjus, yra simbolių kodų, siekiančių Antikos laikus, kurie yra nesuderinami su sovietine ideologija, transformacijos. Taip demaskuojamas konstruojamo naratyvo netolydumas, kai labai griežtoje, totalitarinėje, statiškoje sistemoje, besistengiančioje panaikinti iš esmės visus nesisteminius elementus ir užkirsti kelią dinamikai, iš esmės operuojama tais pačiais kodais. Netgi Punino giriamame Tatlino projekte, kuris, galima sakyti, žengė žingsnį toliau, ieškodamas naujų išraiškos būdų ir atsisakydamas vaizduoti vienas

---

¹²⁵ Владимир Максимович Фриче – literatūros kritikas ir vienas Maskvos miesto tarybos liaudies komisarų.

¹²⁶ Agnieszka Tomaszewicz. “Sculpture in Socialist Realism—Soviet Patterns and the Polish Reality.” *Arts* (Basel), vol. 11, no. 6, 2022, p. 4-5.

asmenybes vietoj kitų, perimama didybės ir galios paradigma, reiškiamą per paminklo aukštį ir masę, kaip tai jau buvo daryta anksčiau, nors aukštis ir išdidinamas iki ištisų 400 metrų. Taigi, tai įrodo, kad paprastieji simboliai dėl savo reikšmių universalumo gali sujungti į vieną paradigmą skirtingus ir netgi vienas kitam prieštaraujančius naratyvus. Netgi kai vienas naratyvas bando griežtai atsiriboti nuo kito, jeigu tiek viename, tiek kitame pasirodo tie patys (paprastieji) simboliai, tai leidžia klausti, ar ankstesnį naratyvą bandantis paneigti naratyvas kartais nėra to paties naratyvo aktualizacija kitame struktūriniame kontekste.

Lietuvos kultūros kontekste šis klausimas taip pat aktualus ir keliantis audringas diskusijas viešajame diskurse. Nors aštriausiai ginčijamasi dėl to, ar sovietmečiu pastatyti paminklai, skirti su sovietine ideologija susijusioms asmenybėms ar temoms, turėtų būti nukelti ar palikti, apie ką byloja jau kiek anksčiau aptartas Cvirkos pavyzdys, tačiau ginčų kelia ir tai, kaip turėtų būti įamžinamos nūdienės Lietuvos kultūrai aktualios figūros. Vienas iš pavyzdžių – 2018 m. Tado Kosciuškos skvere Vilniuje atidengtas paminklas broliams Vileišiams (skulptorius Regimantas Midvikis, architektai Linas Krūgelis ir Ričardas Krištapavičius). Broliai Vileišiai – svarbios šiandieniniam Nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos naratyvui. Dar XIX a. viduryje, Lietuvai esant Rusijos imperijos sudėtyje ir šiai vykdant agresyvią prieš tautines mažumas, įskaitant lietuvius, Vileišiai ėmėsi žadinti lietuviybę, siekdami lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo, lietuvių kalbos sugrąžinimo į viešąją erdvę ir nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo demokratijos pagrindais. Broliai telkė lietuvių inteligentiją, užsiėmė humanitarine, švietėjiška, visuomenine veikla.¹²⁷ Visgi pasirinkta paminklo forma kiek konfliktuoja su steigiamu Lietuvos laisvės naratyvu. Čia atpažįstame tas pačias su galios diskursu asocijuojamas plastines savybes – masę ir tūrį, kurios, regis sunkiai dera su steigiamu naratyvu apie demokratinius pagrindais inteligentijos atkurtą Lietuvos valstybingumą. Tai nereiškia, kad šiuolaikinėje Lietuvos kultūroje kaip sistemoje reikia atsisakyti ją steigiančių pagrindinių naratyvų atrinktų reikšmingų įvykių ir asmenybių įamžinimo – tam reikia ieškoti naujų formų. Nors realistinis vaizdavimas, masyvumo ir didelių tūrių pasitelkimas (kuris, beje, gali būti vykęs ir subtilus) nėra sovietų ar kitų totalitarinių režimų išradimas, jų jis buvo ekstensyviai vartojamas, todėl dideli tūriai, masės turi socialiniam

---

¹²⁷ Rasa Baškienė, „Broliai Vileišiai – lietuviškos žemės gaivintojai.“, *bernardinai.lt*, 2018–02–09, prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/broliai-vileisiai-lietuviskos-zemes-gaivintojai/> [žiūrėta: 2022–05–19].

realizmui būdingų skulptūrų konotacijų. Dėl to nepakanka vienu figūrų pakeisti kitomis – reikia įvesti kitą kodą, pagal kurį būtų konstruojamas dabartinės Lietuvos kultūros naratyvas.

Žvelgiant iš lotmaniškos perspektyvos, tai leidžia mąstyti apie nevienodą kismo greitį skirtingose kultūros srityse. Skiriasi vaizduojamos figūros, bet paminkluose atpažįstami paprastieji simboliai, regis, mažai pasikeitę. Istoriniai naratyvai keičiasi greičiau negu plastinės kalbos pasitelkiamos jiems išreikšti miesto erdvėje.

6. Išvados

Šiame darbe buvo aptarta, kaip pagal Jurijaus Lotmano kultūros terminus sukonstruotame kultūros atminties mechanizme vyksta reikšmių dinamika. Kultūra, atmintis kaip dinamiški, įvairialypiai reiškiniai reikalauja ir dinamiškos prieigos prie jų, sučiuopiant skirtingus jų aspektus, o ne pajungiant vientisam sisteminiam aprašymui, kuriame tie aspektai galėtų nublankti.

Ko gero, atmintis dėl savo prigimties ir reikšmių generavimo mechanizmo visuomet yra kelių „tiesų“ diskursas ir niekada negalės būti vienos, vientisos kultūrinės atminties. Viena iš šio kultūros atminties nevienalytiškumo priežasčių yra santykis tarp individo ir kolektyvo. Interpretacijų neatitikimai gali kilti iš to, kad individuali atmintis ar mažesnio kolektyvo atmintis skiriasi nuo bendros kultūros atminties. Taigi, netgi ir kalbant apie tą patį reiškinį, kurį galėtume laikyti invariantišku branduoliu, priklausomai nuo individo ar subkolektyvo patirčių, veikiančių kodų ir tekstų konsteliacijos, aktyvuojamos skirtingos to paties kultūros reiškinio reikšmės ir kontekstai. Dėl to kyla to paties reiškinio interpretavimo paklaidos.

Galima išskirti du pagrindinius būdus, kaip kultūra kaip sistema tvarkosi su tokiais paklaidomis kaip nesisteminiais elementais. Į statiškumą linkusi kultūra, kurios struktūra griežtesnė, yra linkusi tokias paklaidas panaikinti, neįtraukti jų į sistemą. Vis dėlto tai nereiškia, kad šios paklaidos pranyksta – jos gali kauptis kultūros periferijoje ir formuoti savo alternatyvų naratyvą, o pasikeitus sistemai tapti pagrindiniu naratyvu: tai, kas ankstesnėje sistemoje buvo nesistemiška ir atmetina, tampa kertiniu naujosios sistemos atveju.

Dinamiškesnėje kultūroje į tokias paklaidas žiūrima atlaidžiau, nesistengiama jų griežtai pajungti vienam naratyvui. Tai reiškia, kad tokia kultūra yra labiau pliuralistinė, joje cirkuliuojančios vertės gali tam tikru lygmeniu viena kitai prieštarauti. Tačiau šis prieštaravimas, kylantis iš to, kad individuali atmintis ar kultūros subkolektyvo atminties dialektas nesutampa su

sistemoje institucionalizuojama bendra kultūros atmintimi, gali būti vertinamas teigiamai: kultūrą kaip antiindividualią visumą persmelkiančios individualios struktūros papildo kultūrą ir jos atmintį naujomis reikšmėmis, tačiau ir pačios šlifuoja, kad įtaptų į kultūros, kurioje cirkuliuoja, sistemą. Šios abipusės derybos lemia, kad struktūra sudėtingėja ir tampa pajėgi aktualizuoti daugiau kultūros reiškinių reikšmių ir kontekstų.

Nors gali pasirodyti paradoksalu, panašu, kad dinamiška struktūra, kuri šiaip jau yra paslankesnė, bet dėl to ir nestabilesnė, stabilumu gali pranokti statišką struktūrą – būtent dėl to, kad nesisteminiai elementai gali išjudinti, nes matysis nesutapimas tarp to, kas yra individualioje atmintyje ir kultūros atmintyje. Vis dėlto reikėtų manyti, kad net dinamiškiausiose sistemoje egzistuoja tokia riba, kur ji pati turi imti šalinti nesisteminius elementus, nes kitaip neišsilaikytų kaip sistema.

Iš Lotmano kultūros ir jos atminties aprašymų galima išvesti, kad kuo stabilesnė sistema, tuo daugiau reikšmių panaikina. Dinamiška – lankstesnė, gebanti aktualizuoti daugiau reikšmių ir kontekstų vienu metu, o tai numato, kad ir jos struktūra sudėtingesnė. Tai veikia panašiu principu kaip ir Lotmano aprašytos modeliuojančios sistemos: kuo kalba sudėtingesnė, tuo sudėtingesnius pranešimus gali perduoti, tuo daugiau reikšmių ir jų niuansų gali sučiuopti. Visgi net ir pati sudėtingiausia kalba negali pagauti absoliučiai visų reikšmių – tas pats galioja ir kultūrai kaip sistemai. Atranka, kad ir lanksti, yra būtina reikšmės atsiradimo sąlyga, tad vienų kultūros elementų užmarštis yra būtina tam, kad iš kultūros atminties galėtų būti aktualizuoti kiti.

Tačiau gali kilti klausimas – ar kultūros elementai, nuolatos cirkuliuojantys kultūroje ir įgyjantys naujų reikšmių per skirtingus struktūrinius kontekstus, kuriuose pasirodo, šioje reikšmių dinamikoje ilgainiui nepraranda to, kas juose invariantiška? Į jį gali padėti atsakyti Lotmano kultūros semiotikoje įsivedama simbolio sąvoka, kuri čia taip pat sudėtinga ir nevienalytė, tačiau šiame darbe imant skirtingus aprašymus bandyta sukonstruoti simbolio kaip kultūros atminties veikimo mechanizmą, jo pilną tūrį. Simbolis veikia kaip giluminės kultūros atminties struktūros elementas, kiaurai skrodžiantis ištisą aibę kultūros laikinių būsenų ir taip jas sujungiantis į rišlią visumą. Tai nurodo į simbolio kaip kultūros elemento nelaikiškumą ir invariantiškumą. Tačiau simbolis sykiu yra be galo dinamiškas reiškinys, kurio reikšmė yra nepastovi. Vis dėlto šį simbolio reikšmės nepastovumą, ko gero, reikėtų sieti ne su to, kas simboleje yra invariantiška, išsikreipimu, o su skirtingų simbolio reikšmių aktualizavimu skirtinguose kontekstuose. Paėmus

kai kurias simbolio aktualizacijas atrodytų, kad jos viena kitai prieštarauja ar tarpusavyje neturi nieko bendro. Vis dėlto jei tai iš tiesų yra to paties simbolio labai skirtingos aktualizacijos, vis tiek būtų galima atrasti tai, kas jose yra simbolio invariantiškumas. Tai ir būtų skirtingų simbolio aktualizacijų bendras vardiklis, persidengimas, nors ir kai kuriais atvejais nykstamai mažas. Net jei ir reikšmių dinamikos procese konkreti simbolio aktualizacija praranda ryšį su pirminiu kontekstu, tai nereiškia, kad jis yra panaikinamas visiems laikams. Simbolis kaip mnemoninę funkciją atliekantis kultūros elementas veikia kaip nuolatos atsinaujinantis reikšmių rezervuaras, kuriame yra išsaugotas visas jo galimų įgyti reikšmių spektras. Taigi, matyti, kad simbolis, išlaiko savo invariantiškumą ir tokiu būdu susieja ištisą aibę skirtingų kultūros reiškinių į vieną rišlią visumą, tačiau, ko gero, negalėtų to padaryti nebūdamas lankstus ir dinamiškas, gebėdamas prisitaikyti prie konteksto, kuriame pasirodo. Tai, kas čia galioja simboliui, gali būti pritaikyta ir kitiems kultūros reiškiniams (tekstams, kodams), kuriuose taip pat vyksta analogiški reikšmių dinamikos procesai.

7. Literatūros sąrašas

1. „Aukštojo eilės“, iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas, in: *Poetinė Eda*. Vilnius: Aidai, 2009, p. 69–96.
2. „Erindre“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=erindre> [žiūrėta: 2022–05–18].
3. „Grymnio eilės“, iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas, in: *Poetinė Eda*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 107–117.
4. „Hukommelse“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=hukommelse> [žiūrėta: 2022–05–28].
5. „Huske“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=huske&tab=for> [žiūrėta: 2022–05–18].
6. „Minde, 1“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?select=minde,2&query=minde> [žiūrėta: 2022–05–18].
7. „Minde, 2“, in: *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2018. Prieiga internetu: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?select=minde,2&query=minde> [žiūrėta: 2022–05–18].
8. „Žynės pranašystė“, iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas, in: *Poetinė Eda*. Vilnius: Aidai, 2009, p. 57–68.
9. Aleksa, Gasparas, „Viešas laiškas Remigijui Šimašiui: „Petras Cvirka - tragiško likimo tėvynainis““. *15min.lt*, 2019-05-17. Prieiga internetu: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/viesas-laiskas-remigijui-simasiui-petras-cvirka-tragisko-likimo-tevynainis-285-1145732> [žiūrėta 2022-05-23]
10. Antanavičiūtė, Rasa, *Menas ir politika*, Vilnius: Lapas, 2019.
11. Assmann, Jan, *Cultural Memory and Early Civilisation. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi, Tokyo, Mexico City: Cambridge University Press.
12. Backhausen, Kirsten, „Odin og ordet, Om sprog og bevidstgørelse i den norrøne mytologi, in: *RvT* 39, 2001, p. 29–44.

13. Baškienė, Rasa, „Broliai Vileišiai – lietuviškos žemės gaivintojai.“, *bernardinai.lt*, 2018–02–09, prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/broliai-vileisiai-lietuviskos-zemes-gaivintojai/> [žiūrėta: 2022–05–19].
14. Bellentani, Federico, Mario Panico, „The Meanings of Monuments and Memorials. Toward a Semiotic Approach“, *Punctum* 2(1), 2016, 28-46.
15. Carstens, Pernille, „Erindring i Det Gamle Testamente“, in *Dansk Teologisk Tidsskrift* 76. årg., 2013, p. 3–17.
16. Cassirer, Ernst, *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. New Haven, London: Yale University Press, 2021.
17. Cibarauskė, Virginija, „Jurijaus Lormano kultūros semiotikos paradoksas“, *Colloquia* 2017, nr. 37, p. 29– 48.
18. Elsen, Albert E., *Rodin*, New York: The Museum of Modern Art, 1960.
19. Erll, Astrid, „Cultural Memory Studies: An Introduction“, in: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Astrid Erll, Ansgar Nünning eds, Berlin, New York: Walter de Gruyter, p. 1–15.
20. Geertz, Clifford, „Religija kaip kultūros sistema“, *Kultūrų interpretavimas*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš anglų k. vertė Edgaras Platelis, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 97–138.
21. Kalinin, Ilya, „Symbol“, in: *The Companion to Juri Lotman. A Semiotic Theory of Culture*, edited by Marek Tamm and Peeter Torop, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2022, p. 211–224.
22. Katkuvienė, Jurga, „Kodas“, in: *Avantekstas. Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/kodas> [žiūrėta: 2022–05–23].
23. Koropecy, Roman, *Adam Mickiewicz: the Life of a Romantic*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 2011.
24. Lachmann, Renate, „Memory“, in: *The Companion to Juri Lotman. A Semiotic Theory of Culture*, edited by Marek Tamm and Peeter Torop, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2022, p. 234–244.
25. Lotman, Yuri, „An alternative: Culture without Literacy/Culture before Culture?“ In: *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*, translated by: Ann Shukman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1990, p. 245–253.

26. Lotman, Yuri, „Three functions of the text“ In: *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*, translated by: Ann Shukman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1990, p. 11–19.
27. Lotman, Yuri M., Boris Uspensky, „On the Semiotic Mechanism of Culture“, translated by George Mihaychuk, in: *New Literary History, Vol. 9, No. 2, Soviet Semiotics and Criticism: An Anthology*, (Winther, 1978), The Johns Hopkins University Press, p. 211–232.
28. Lotman, Juri, „Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 139–148.
29. Lotman, Jurij, „Apie du komunikacijos modelius kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 39–58.
30. Lotman, Jurij, „Atmintis kultūrologijos požiūriu“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 295–299.
31. Lotman, Jurij, „Dinaminis semiotinės sistemos modelis“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 59–76.
32. Lotman, Jurij, „Kultūros fenomenas“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 23–38.
33. Lotman, Jurij, „Simbolis kultūros sistemoje“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 254–266.
34. Jurij Lotman, „Tekstas ir kultūros poliglottiškumas“, in: *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 203–210.
35. Lotman, Jurij, *The Structure of the Artistic Text*, transl. by G. Lenhoff, R. Vroon, University of Michigan, 1977.
36. LRT RADIO laida *Ryto garsai*: „J. Sasnauskas apie 1987 m. mitingą: pasirinkome vietą, iš kurios lengva pabėgti“, *LRT.lt*, 2017.08.23, prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/183819/j-sasnauskas-apie-1987-m-mitinga-pasirinkome-vieta-is-kurios-lengva-pabegti> [žiūrėta: 2022–05–18].
37. NARA tinklalaidė, „Cvirkos klausimas“, *Nara*, 2019-07-22. Prieiga internetu: <https://nara.lt/lt/articles-lt/cvirkos-klausimas> [žiūrėta: 2022-05-23]

38. Nietzsche, Friedrich, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“, in: *Kultūra ir istorija*, sudarė Vytautas Berenis, iš vokiečių k. vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1996.
39. Paidipaty, Poornima, „Tortoises all the way down‘: Geertz, cybernetics and ‚culture‘ at the end of the Cold War“. In: *Anthropological Theory* 2020, Vol. 20(1), p. 97–129.
40. Plikūnė, Dalia, „Garsusis Petras Cvirka: Vilniaus centre stovi paminklas visai ne rašytojui“, *Delfi.lt*, 2017-11-11. Prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/garsusis-petras-cvirka-vilniaus-centre-stovi-paminklas-visai-ne-rasytojui.d?id=76317533> [Žiūrėta: 2022-05-23]
41. Radvánszky, Anikó, „The Semiotic Perspectives of the Symbol“, *TRANS- [Online]*, 10 / 2010, prieiga internetu: <http://journals.openedition.org/trans/405> [tikrinta: 2022-05-18]; DOI: <https://doi.org/10.4000/trans.405>.
42. Ricœur, Paul, Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
43. Salerno, Daniele, "A semiotic theory of memory: between movement and form*" *Semiotica*, vol. 2021, no. 241, 2021, p. 87-119. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1515/sem-2019-0125> [žiūrėta: 2022-05-17].
44. Saussure, Ferdinand de, *Bendrosios kalbotyros kursas*, iš prancūzų k. vertė Lina Perkauskytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
45. Scott, James C., *The Art of Not Being Governed*, New Haven: Yale University Press, 2009.
46. Sverdiolas, Arūnas, „C. Geertz kultūros antropologijos modelis“, in: *Kultūrų interpretavimas*, sudarė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. vii–xiv.
47. Sverdiolas, Arūnas, *Steigtis ir sauga*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
48. Tamm, Marek, „Introduction: Juri Lotman’s Semiotic Theory of History and Cultural Memory“, in *Lotman – Culture, Memory and History*, editor Marek Tamm, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, p. 1-26.
49. Todorov, Tzvetan, *Théories du symbole*, Paris : Editions du Seuil, 1983.
50. Tomaszewicz, Agnieszka, „Sculpture in Socialist Realism—Soviet Patterns and the Polish Reality.“ *Arts (Basel)*, vol. 11, no. 6, 2022, p. 1-22.
51. Torop, Peeter, „Semiotics of Cultural History“, in: *Sign Systems Studies* 45(3/4), 2017, p. 317-334.

52. Turner, Victor, *Revelation and Divination in Ndembu Ritual*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1975.
53. Turner, Victor W., „Symbols in African Ritual“, in: *Science*, Mar. 16, 1973, New Series, Vol. 179, No. 4078 (Mar. 16, 1973), p. 1100–1105.
54. Vijūnas, Aurelijus, „Vardų ir terminų žodynėlis“, in: *Poetinė Eda*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 377–397.
55. Vilkelytė, Daiva, „Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centro ekspertinė išvada apie P. Cvirką“, *Genocid.lt*, 2019-11-04. Prieiga internetu: http://genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2019/20191211_cvirka_ekspertine_isvada.pdf [Žiūrėta: 2021-06-08]
56. Лотман, Юрий, „Символ – ген сюжета“, *Семиосфера*, СПб: Академический проект, 2000, p. 131–161.

8. Abstract

The paper discusses the dynamics of meaning in the mechanism of cultural memory according to Juri Lotman's semiotics of culture. Culture, memory, being dynamic, miscellaneous phenomena, require a dynamic approach that allows to discover their different aspects, instead of subjecting them to a uniform systematic description in which the different aspects tend to fade.

Memory because of its nature and meaning-generating mechanism is always a discourse of several "truths". Therefore, there will never be a single, integral cultural memory. One of the reasons of this incongruity of cultural memory is the relation between an individual and the collective. The mismatches between the interpretations can arise from differences between the individual memory or memory of a subcollective and the cultural memory. Thus, even if we are discussing the same phenomenon, which we could take for an invariant core, different meanings and contexts of the same cultural phenomenon are activated due to the differences of experiences, codes and texts operating in the individual or the subcollective of the culture. This gives rise to the mismatches of interpretation.

There are two main ways of how a culture as a system deals with such mismatches as non-systematic elements. A culture that tends to be more static has a stricter system and tends not to include such mismatches in the system, to annihilate them. However, this does not mean that these mismatches disappear. They can accumulate in the periphery of the culture and form an alternative narrative. After the shift of the system this narrative can potentially become the main narrative.

A more dynamic culture is more liberal towards such mismatches, as it does not strictly attempt to subject them to a single narrative. This means that such culture is more pluralistic, the meanings circulating within it can contradict each other to a certain extent. However, this contradiction, stemming from the mismatch of the individual memory or the memory of a subcollective and the cultural memory institutionalized in the system, can be regarded as a positive phenomenon: the individual structures penetrate the culture as an anti-individual whole and thus supplement the culture and its memory with new meanings, while being polished by the culture as a whole, in order to fit into the system of the culture in which they circulate. This reciprocal negotiation conditions that the structure becomes more difficult and therefore able to actualize more meanings and contexts of the cultural phenomena.

Although it may seem like a paradox, the dynamic structure, which is more unstable and fluid, seems to be more stable than a static structure. This is exactly because of the fact that the unsystematic elements accumulating in the periphery can stir it, when the mismatch between individual memory and cultural memory becomes too obvious. However, even the most dynamic structure has a limit, where some unsystematic elements have to be excluded, otherwise, the system would collapse.

From Lotman's descriptions of culture and its memory can be concluded that the more stable the system, the more meanings are being excluded. A dynamic system is more flexible, able to actualize more meanings and contexts at the same time, which presupposes that its structure is more complex. This operates under the same principle as the modeling systems described by Lotman: the more difficult the language, the more complex messages it can transmit, the more meanings and their nuances it can grasp. However, even the most complex language cannot grasp all the meanings. The same applies to culture as a system. A selection, may it be flexible, is the indispensable condition for the emergence of meaning, thus forgetting of certain elements of culture is necessary for the actualization of the others, hibernating in the cultural memory.

One may raise a question: do the cultural elements, perpetually circulating in the culture and acquiring new meanings through appearance in different structural contexts, retain their invariance in these dynamic processes? The lotmanian notion of symbol may provide an answer to this question. The notion of symbol in Lotman's semiotics of culture is also very complex and heterogeneous. This thesis aimed to reconstruct the symbol as mechanism of cultural memory, according to different descriptions of symbol. Symbol operates as a structural element of deep cultural memory; it penetrates different strata of culture and thus binds them into a coherent unity. It indicates the invariance and timelessness of symbol. However, symbol is an exceptionally dynamic phenomenon, its meaning is variable. However, this variability of meaning should not be linked to the invariance but, rather, to actualizations of different meanings of the symbol in different contexts. Some actualizations of the symbol taken together could be seen as contradicting each other. However, if they really are very different actualizations of the same symbol, one could still find in them something that is invariance of the symbol. That is exactly what is the common denominator of different actualizations of the symbol, even the overlapping between them is vanishingly small. Even if a certain actualization of a symbol loses its relation with the primal

context into the process of dynamics of meanings, it does not mean that it is eliminated forever. Symbol as an element of culture having a mnemonic function operates an ever-renewing reservoir of meaning, in which the whole spectrum of its probable meanings is saved. Thus, the symbol retains its invariability and thus connects a whole set of different cultural phenomena into a coherent whole. However, this would be impossible without symbol being flexible and dynamic, able to adjust itself to the context in which it appears. What here applies to symbol, can also be applied to other cultural phenomena, such as texts and codes, in which analogous processes of dynamics of meaning take place.